

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Dóm svätej Alžbety v Košiciach

DIPLOMOVÁ PRÁCA

Autor:	Tímea Pándy Kovács
Katedra:	Katedra církevních dějin
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. Noemi Rejchrtová
Studijní program:	Magisterský
Studijní obor:	Evangelická teologie
Rok odevzdání:	2007

Prehlásenie

1. Prehlasujem, že som túto diplomovú prácu s názvom *Dóm svätej Alžbety v Košiciach* napísala samostatne a výhradne s použitím uvedených prameňov.
2. Súhlasím s tým, aby bola prístupná verejnosti pre účely výskumu a súkromného štúdia.

V Košiciach dňa 29. 11. 2007

.....

Anotácia

Cieľom tejto diplomovej práce je spracovať v kompaktnej forme dejiny Dómu sv. Alžbety v Košiciach z hľadiska teológa. K hlbšiemu poznaniu katedrály patrí nie len história architektúry, ale aj teologický význam, sakrálne a náboženské dôvody, z ktorých vznikol. Ďalej som uznala za vhodné venovať sa obdobiu gotiky z hľadiska dobového pozadia a sociálnych pomerov, a z kultúrneho hľadiska v rámci architektúry. Na gotický sloh naväzuje história Dómu svätej Alžbety v Košiciach, charakteristickým rysom tejto časti je podrobný popis dejín výstavby a udalostí v politickom a cirkevnom živote. Posledná kapitola je venovaná krídlóvemu oltáru Dómu svätej Alžbety a v rámci toho na jednotlivé výjavy zo života svätej Alžbety Durínskej, nazvaný ako Alžbetínsky cyklus.

The Cathedral of St. Elisabeth in Košice

Annotation

The aim of this diploma thesis is to provide the history of the Cathedral of St. Elisabeth in Košice in a compact manner from the view of a student of theology. To achieve a wider knowledge of the Cathedral in addition to its architectural history it is necessary to deal with the sacral and religious reasons of its birth. The following part of the thesis presents the gothic era from historical, social and cultural point of view. The next chapter deals with the history of the Cathedral, its bulding process and the political situation of the region. The last part of the thesis describes the triptych of the Cathedral, more in detail the so called Elisabeth cycle, which presents significant moments of life of St. Elisabeth.

Pod'akovanie

Ďakujem svojej rodine a každému, kto ma podporoval pri tejto práci a počas môjho vysokoškolského štúdia. Svoju vďaku by som chcela vyjadriť Hospodinovi slovami: „*Jeho vláda je večná vláda a nepominie, jeho kráľovstvo nezanikne.*“ (Daniel 7, 14)

Obsah

1 Úvod.....	2
2 Historická rekapitulácia	3
2.1 Fenomenológia kostola, fenomén symbol.....	3
2.2 Pôvod kresťanského kostola.....	5
2.3 Kresťanstvo ako zobrazujúce náboženstvo.....	8
3 Gotika – vek katedrál.....	10
3.1 Štrukturálna deskripcia katedrály.....	12
3.2 Sochy, farby, svetlá.....	14
4 Dóm svätej Alžbety v Košiciach.....	16
4.1 Dobové pozadie vzniku dómu svätej Alžbety.....	17
4.2 Svätá Alžbeta Uhorská – Durínska.....	18
4.3 Prvá etapa stavby dómu svätej Alžbety.....	20
4.4 Druhá etapa stavby dómu svätej Alžbety.....	23
4.5 Pohroma v roku 1556.....	26
4.6 Obdobie prvých protihabsburských povstaní.....	27
4.7 Protihabsburské povstanie Františka Rákócziho II.....	30
4.8 18. a 19. storočie v histórii Dómu svätej Alžbety.....	33
4.9 20. storočie v histórii Dómu svätej Alžbety.....	37
5 Ikony Alžbetínskeho cyklu.....	40
6 Záver.....	53
7 Použitá literatúra.....	54

1 Úvod

Katedrála je nádherným monumentom ľudského ducha v oblasti umenia a architektúry. Taktiež je monumentom viery. Je to hodnota, ktorá môže byť nápomocná na upevnenie a prehĺbenie viery – bezohľadu na vierovyznanie. Aj to je dôvod, prečo som sa rozhodla zaoberať sa v diplomovej práci s tematikou košického Dómu s prihliadnutím na bohoslovecké a kultúrne aspekty.

Cieľom tejto diplomovej práce je spracovať v kompaktnej forme dejiny Dómu sv. Alžbety v Košiciach. Pre ucelenejší pohľad som uznala za vhodné venovať sa priblíženiu významu symbolu kostol. K hlbšiemu poznaniu katedrály patrí nie len história architektúry, ale aj teologický význam, sakrálne a náboženské dôvody, z ktorých vznikol. Touto tematikou sa zaoberá druhá kapitola.

Poznanie gotického slohu, jeho vývoja, sociálne pomery spoločenstva, architektonické a umelecké prvky gotických katedrál načrtne tretia kapitola. Snažila som sa vyzdvihnúť umelecké hodnoty a kultúrne dedičstvo, ktoré vzniklo v období gotiky.

Štvrtá kapitola sa zaoberá s procesom stavby katedrály, so spoločenskými pomermi mesta Košice v danej dobe a životom sv. Alžbety, patrónkou Dómu. Špecifickou časťou histórie košického dómu je obdobie protihabsburských povstaní. V tomto období došlo niekoľkokrát ku konfliktom katolíkov a protestantov a vlastníctvo katedrály sa niekoľkokrát menilo medzi katolíckou a protestantskou cirkvou.

Maľbe a plastike gotického obdobia sa venovali a dodnes venujú historici umenia, no krídlové oltáre, kde sa uplatňovali najčastejšie ostávali akosi mimo okruhu bádateľského záujmu. Aj preto som sa v poslednej časti diplomovej práce venovala krídlovému oltáru v košickom dóme. Nakoľko je táto téma veľmi obsiahla – oltár má 48 obrazov, sústredila som sa na Alžbetinský cyklus, ktorý pozostáva z dvanástich malieb, teda na časť, ktorá sa zaoberá s patrónkou katedrály.

2 Historická rekapitulácia

Stavebná činnosť človeka a jej artefakty tvoria podstatnú zložku nášho životného prostredia. Spomedzi všetkých týchto stavebných štruktúr nás zaujíma objekt sakrálnej. Sakrálnej architektúra je jedným z tých vonkajších prejavov, ktorými sa odráža kultúra spoločnosti, jej technická vyspelosť a kde umelecká tvorivosť človeka dokáže tlmočiť, sprostredkovať a symbolizovať veci neviditeľné. Tam, kde nachádzame ľudské sídla, môžeme s istotou predpokladať aj miesta a priestory náboženského kultu. Doteraz sa totiž ani archeologicky ani etnologicky nepodarilo nájsť ľudské etnikum bez nejakej formy náboženstva.

V tejto práci sa sústredím na konkrétnu katedrálu. Jeho pôvod a vznik je známy, môžeme sledovať a spracovať celé jeho dejiny. K hlbšiemu poznaniu katedrály však patrí nie len história architektúry, ale aj teologický význam – sakrálne a náboženské dôvody, z ktorých vznikol a z ktorých sa ustálil svojou podobou a kultovou funkciou, a od ktorých sa tento kostol vybral na svoju dejinnú sakrálnu cestu. Treba sa vrátiť k počiatku, v krátkosti prebrať dejiny kresťanského kostola západnej duchovnej sféry, v rámci dejín európskeho Západu. Hlavným zdrojom tejto časti práce je kniha Ladislava Hanusa *Kostol ako symbol*.

2.1 Fenomenológia kostola, fenomén symbol

Čo nám hovorí fenomén kostol? Je to známy a obyčajný jav všedného života? Kostol reprezentuje z architektonického hľadiska vrchol umeleckosti a monumentálnosti. Organicky sa zapája do celého dejinného procesu stavitel'stva, od predhistorických počiatkov, až po jednotlivé stupne vývinu.

Kostol sám v podstate – zo svojho zmyslu – je symbolom ktorého poslaním je byť symbolom, konať poslanie symbolu. Prvotnú otázku môžeme klásť – akým je symbolom a čoho je symbolom? Krátko a jednoznačne by sme mohli povedať, že kostol je symbolom Cirkvi. Je to všeobecný, komplexný symbol, význačne to vyjadruje apoštolské vierovyznanie: „Credo unam sancta, catholicam, et apostolicam Ecclesiam – Verím v jednu, svätú, katolícku a apoštolskú Cirkev.“

„Sféra kostola je sféra sakrálna, sféra svojská, vlastného zmyslu a zákonitosti, vlastného poriadku, na rozdiel od sféry profánnej. Svet, do ktorého kostol patrí, ktorého je on znakom a vyznaním, je Zjavenie. Vyznáva Boha Stvoriteľa, Boha, ktorý, pre naše spasenie stal sa človekom – Slovo telom sa stalo a prebývalo medzi nami. Človekom sa stal aby nás vykúpil. Aby nás svojim krížom voviedol do večnej slávy. Vstúpil na nebesia. Cirkvi a všetkým jej údom ale i celému svetu a kozmu, zoslal Ducha Svätého. Cirkev Kristova nachádza sa na ceste. Je pútnikom, očakávajúcim druhý príchod Krista.“¹

Treba zdôrazniť, že svet symbolu je – a to výlučne a bytostne – svet človeka, že v celej úvahe o kostole a jeho symbolike sa vychádza z antropológie. Človek je v pozadí, je v základoch symboliky, z jeho podstaty ona vyplýva, jeho prirodzenosť je bytostným predpokladom symboliky. Ladislav Hanus o tom píše nasledovne: *„U symbolu zase je podstatné, že on nevzniká ľubovoľne, on nie je vecou voľby, plánu či programu, akoby sa ním dalo manipulovať. On vzniká nie z ľudskej machinácie, on vzniká mihom bleskovej konštelácie, hovorím, nie predvídaným výpočtom, ale zásahom vyššej, najvyššej moci, tajomnej a strašnej. Človek je pri tomto deji skôr ohúreným svedkom než dejateľom.“²*

Symbol vzniká spontánne, z nejakej udalosti, či z osobného alebo kolektívneho, hlbokého zážitku, takže dojem z toho zážitku býva pre generácie trvalý. Bývajú ohromujúce udalosti a zážitky, ktoré otrasú doterajším životom a myslením. Ukazujú nové svetlo, nové súvisy, nový smer. Trvajúci symbol býva toho pamätníkom.

„Pri symbole sa deje imanencia – transcendencia – transparentia. Duchovno a hmotno nie sú z toho istého bytostného poriadku. V symbole však preda sa deje „prestúpenie“ z jedného do druhého bytostného poriadku, a to hmotným predmetom, ktorý preberá funkciu znaku a stáva nositeľom myšlienky. Tento predmet – nositeľ – sa stáva akýmsi prostriedkom medzi dvoma sférami, ktoré v symbole preklenie.“³

O vyjadrenie výšok sa usilujú všetky umenia: plastika, maľba, hudba. Najmocnejším prostriedkom vyjadrenia ideálov je však architektúra. Ona, vo svojom

1 HANUS, Ladislav: *Kostol ako symbol*, 1. vyd. Bratislava: Lúč, 1995, str. 18.

2 HANUS, Ladislav: *Kostol ako symbol*, 1. vyd. Bratislava: Lúč, 1995, str. 27 – 28.

3 HANUS, Ladislav: *Kostol ako symbol*, 1. vyd. Bratislava: Lúč, 1995, str. 29.

monumentálnom materiáli, je povolaná vyjadriť nielen zážitok a vnútorný obraz majstra, ale aj myslenie a cítenie, formovú vôľu, priam celého spoločenstva doby.

Slovo „kultúra“ a „kult“ má spoločný koreň. Naznačuje náboženský koreň, náboženský zmysel kultúry. Označuje, že duch je dušou kultúry, označuje, že zmyslom kultúrneho procesu je „zduchovenie“, k čoraz vyššiemu zmyslu spirituality. Jej najvyšší stupeň vyjadruje symbolika. Symbol vytvára celý človek, vníma ho celý človek.⁴

2.2 Pôvod kresťanského kostola

Kresťanský kostol sa rodil z dlhého vnútorného procesu, kým sa vykryštalizoval ako kostol. Vyvíjal sa z tých istých predpokladov a zárodkov ako sama náuka Nového Zákona, ako prvá kresťanská obec. Prvotné bolo zhromaždenie so svojim kultom a priestor bol druhotný.

Východiskom nech je text Nového zákona, štvrtá kapitola Jána, rozhovor Ježiša so Samaritánkou. Žena hovorí: „*Pane vidím že si prorok - Naši otcovia sa na tejto hore klaňali Bohu, vy však tvrdíte že v Jeruzaleme je to miesto, kde sa treba klaňať*“ (J 4,20).

Náboženstvo Samaritánov bolo konfúzne. Žena spomína len to, čo sa tu hovorí: Izraelci sa odvolávajú na svoj chrám v Jeruzaleme, kde sa treba klaňať Bohu, kým Samaritáni hovoria to isté o svojom chráme na hore Gerazim. Oba náhľady vyznávajú, že samotné miesto s chrámom je sídlom božstva. Je kultovým miestom, fixovaným, na ktorom treba vykonávať Boží kult. Z textu vidíme, že o legitimitate toho miesta je spor. Tento náboženský náhľad je príznačný pre Starý zákon, ale aj pre pohanský starý vek – chrám sa uctieva ako sídlo božstva na tomto mieste. Bohoslužba sa koná vonku, vo vonkajšom priestore, kým za sídlo božstva sa pokladá vnútro chrámu.

Ježiš, zákonodarca Nového zákona sa stretáva s týmto náhľadom a radikálne ho zvráti: „*Ver mi žena, prichádza čas, keď sa ani na tejto hore, ani v Jeruzaleme nebudete klaňať Otcovi!... Ale príde čas ba už je tu, keď sa praví ctitelia budú klaňať Otcovi v duchu a v pravde. A sám Otec žiada takýchto ctiteľov.*

---

4 Spracované podľa: HANUS, Ladislav: *Kostol ako symbol*, 1. vyd. Bratislava: Lúč, 1995, str. 13 – 39.

Boh je duch, a tí čo sa mu klaňajú, majú sa mu klaňať v duchu a v pravde.“ (J 4,21 – 24).

Vypovedá tu to hlavné a podstatné o kulte Nového zákona: náboženstvo Starého zákona, spolu so Starým vekom bolo vonkajšie, vonkajší kult, vonkajšia oslava, ktorá sa netýka ľudského vnútra. Vypovedá to podstatné o Novom kulte, o charaktere novej, čiže kresťanskej zbožnosti, ktorý je súznačný s prvým príkazom Dekalógu: „*Ja som Pán, Boh tvoj.*“

Ďalšie miesto o Cirkvi, ktoré sa môže vzťahovať na kostol, je výjav pri Cezarei Filipi, keď Pán hovorí Petrovi: „*Ty si skala, čiže Peter, a na tejto skale postavím svoju Cirkev*“ (Mat 16, 18). Inými slovami: zrušený je starozákonný zákon o viazanej lokalite jeruzalemskému chrámu. Nebude na svete len jediné miesto na vykonávanie Božieho kultu, miesto kresťanského kultu je všade, kde je Kristus. On sám, je kresťanský chrám.

Druhým činiteľom kresťanského kultu, a teda aj chrámu, je Boží ľud. Jeho základným článkom je kresťanská obec. Kresťanská bohoslužba má dvojaký zmysel, symbolicky má dvojaký pohyb: pohyb nahor – Boží ľud vzdáva svoju poklonu, úctu a lásku Bohu; a pohyb nadol – je to naklonenie Boha k svojmu ľudu, svojou láskou a milosťou.

Veriaci ľud tvorí mystické Telo Kristovo. Preto aj ľud sa nazýva chrámom živého Boha. Listy Pavla sa viackrát vracajú k tejto myšlienke a predstave. Čo hovoria o Kristovi, vzťahuje sa aj na jeho Telo, na ľud, na obec. Reč je vonkoncom symbolická.

Toto mystické spoločenstvo sa raz pripodobňuje obrazu ľudského tela, ktoré má mnoho údov – všetky majú svoju zvláštnu funkciu, svoje zvláštne miesto – ale tvoria jedno telo. Tak aj spoločenstvu, ktoré rastie, pribúda mnoho údov, telo sa zveľaďuje, ale tvorí vždy jedno Telo, zjednotené Duchom Svätým. A zas, spoločenstvo s Kristom sa porovnáva k budove. Jeho staviteľom je Kristus. On je jeho „uholným kameňom“, jeho „svorníkom“ a spolu „základom“, ktorý stavbu drží. Duchovnú budovu tvoria aj veriaci: oni sú „živými kameňmi“, z ktorých celá stavba pozostáva, z ktorých rastie a zveľaďuje sa. Symboliku má aj malta, ako spojivo aj ako omietka. Ona má značenie „lásky“, ktorá kamene spája.

Aké boli prvotné premeny priestoru pre bohoslužbu? Vyznavači Krista,

ktorých v Antiochii začínali nazývať kresťanmi (christiánmi), tvorili prvú svoju apoštolskú obec v Jeruzaleme, ale mali roztrúsené obce aj na egejskom archipelágu. Spočiatku súviseli s bohoslužobným poriadkom jeruzalemského chrámu, zúčastnili sa na „hodinách modlitieb“. Čoskoro sa však od synagógy prísne oddelili. Na vlastnú bohoslužbu sa schádzali v súkromných domoch, na „lámanie chleba“, ako sami túto svoju bohoslužbu nazývali. Lámanie chleba malo svoj poriadok: začínala pozdravom, vzývaním, modlitbami, čítaním Písma, v stredobode bolo lámanie chleba a účasť na Stole Pánovom, na hostine lásky a mala svoje hymnické ďakovné ukončenie.

Bezpochyby prvým „lámaním chleba“, čiže prvou kresťanskou bohoslužbou, bola Posledná večera, ktoré bolo v dome Márie, matky evanjelistu Marka. Slúžil ju sám Ježiš pod spôsobmi chleba a vína. Apoštoli boli jeho prvý komunikanti. Obec, ktorá sa schádzala k bohoslužbe, sa nazývala „ekléziou“, to znamená „zhromaždením“. Podstatou kresťanskej bohoslužby je „zhromaždenie“. Kde sa s týmto úmyslom zhromaždia, tam je Cirkev.

Toto zhromaždenie, ku svojej podstate nepotrebuje kostol. Prvá kresťanská obec po dvesto rokov nemala kostol a bola bezpochyby konštituovaná ako Cirkev. Vo vzťahu týchto dvoch činiteľov, Cirkev a jej kostol, je podstatné pochopenie Cirkvi, kým pochopenie funkcie kostola, jeho miesta a budovy, je druhoradé. V prvotných časoch, ale aj storočiach prenasledovania, bohoslužba nemala ustálené miesto. Miesto bolo núdzové, príležitostné: v súkromných domoch, alebo aj v skrytých kútoch prírody, trvalo to až do konca 2. storočia.

A predsa kresťania po rozchode so židovstvom, a najmä po Milánskom edikte, ktorý ukončil ich tristoročné prenasledovanie v Rímskej ríši, začali používať a stavať priestory pre svoje bohoslužobné zhromaždenie.

Má hlboký ikonografický význam, ako sa názvy, „Cirkev“ a „kostol“ ustálili ako totožné v niektorých jazykoch. V latinčine sa používa spoločný názov „ecclesia“ pre Cirkev aj kostol, odtiaľ sa to prenieslo do románskych jazykov, pojem „die Kirche“ v nemčine má svoj pôvod v gréckom výraze „kyriaké“, t. j. „dom Pána“. Slovenský názov „kostol“ je pôvodu stredovekého, od latinského „castellum“, čo znamená „tvrdu“ čiže „opevnenie“.⁵

---

5 Spracované podľa: HANUS, Ladislav: *Kostol ako symbol*, 1. vyd. Bratislava: Lúč, 1995, str. 40 – 44.

2.3 Kresťanstvo ako zobrazujúce náboženstvo

Ak študujeme dejiny náboženstiev, nachádzame náboženstvá zásadne obrazné a zásadne bezobrazné. Oboje z vlastného, hlbokého náboženského presvedčenia. Obraznosť, čiže kladný vzťah k obrazu, k zobrazovaniu, alebo jeho odmietanie, teda bezobraznosť, nezobrazovanie má – a to práve v dejinách náboženstiev – veľmi významnú rolu.

Keby sa položila táto otázka ešte pred príchodom kresťanstva, nebolo by možné na ňu odpovedať. Postoj ranného kresťanstva k obraznosti nevychádza z vopred uváženeho stanoviska, akoby doktrinárne, ale spontánne, z živelného inštinktu. Vo svojom prostredí na kresťanstvo vplývalo starozákonné židovstvo a pohanská antika. Vzťah židovstva k zobrazovaniu môžeme nazvať jednoznačne odmietavým, naopak antika mala k tejto problematike kladný vzťah.

Židia vyznávali svoje jednobožstvo. Ich Boh je Bohom žiarlivým, ktorý neznáša súpera, ktorý žiarli na úctu svojho ľudu. Preto je prvým prikázanim Desatera: „*Ja som Pán, Boh tvoj... Nebudeš mať iných bohov okrem mňa. Neurobiš si modlu, ani nijakú podobu toho, čo je hore na nebi, alebo dolu na zemi, alebo vo vode pod zemou. Nebudeš sa im klaňať a ani uctievať ich*“ (Ex 20, 2 – 5). Je to absolutný zákaz všetkého zobrazovania. Zobrazovanie narušuje prvý príkaz kultu Boha, čo je najťažším previnením.

Postoj prvotného kresťanstva sa k prvému prikázaniu zmenil. Uznáva zákaz modloslužby, uznáva mravný a náboženský obsah Zákona, ale odlišuje od neho zákaz zobrazovania. Prvé prikázanie je také prísne, že zakazuje zobrazovanie vo všeobecnosti, spolu so Starým zákonom teda odmieta idolatriu. Od toho však odlišuje zobrazovanie kultové ako také – v ňom si zachováva slobodu.

Antika si svoje náboženské predstavy vyjadrovala podľa obrazu ideálneho človeka. Všetok kult znáša nadol do ľudskej roviny. Od tejto idolatrie sa kresťanstvo jednoznačne dištancuje.

Kresťanská „obraznosť“, čiže úcta obrazov, mala v dejinách svoje pohnuté osudy. Cirkevné dejiny boli naplnené aj bojom proti bludom, napr. s tzv. bludom „úcty obrazov“, t. j. ikonoklazmu.

Náboženský pokoj byzantského Východu otriasol spor s ikonoklazmom. Keď v dejinách došlo ku konfliktu medzi svetskou a duchovnou mocou, kauza mala vždy dve tváre – náboženskú a politickú. Z toho pohľadu aj v otázke ikonoklazmu šlo o meranie síl medzi cisárskou a cirkevnou mocou. Snaha panovníckeho dvora bola dosiahnuť absolútnu svetskú a duchovnú moc, dejiny túto snahu nazývajú cezaropapizmom, na druhej strane Cirkev hájila vo veci úcty obrazov svoj vieroučný postoj. Na prvý pohľad to bol menej významný konflikt, ale s malými prestávkami potrvál 120 rokov. Otriasol cirkevnými a sociálnymi pomermi celej východnej ríše. Konflikt vyriešil druhý nicejský snem v roku 787. Snem na základe tradície schválil úctu obrazov. Vyhlasuje, že klaňanie sa (*latreia*) patrí len Bohu, no dovolené je zbožné uctievanie (*proskynésis*) aj svätého kríža, obrazov Krista, Matky Božej, anjelov a svätých.

V dejinách kresťanstva obraznosť popierajú sekty stredoveké, sekty valdenské a albigenské. Nejasný postoj k obraznosti má protestantizmus. Martin Luther odmietal obrazoborectvo, postavil zásadu: obrazy v kostole a pri bohoslužbe „*tolerati potest*“. Nie však z pohnútky vieroučnej, dogmatickej. Obrazy oživujú dispozíciu pobožnosti, obveseľujú myseľ, budia estetický zážitok. Narozdiel od luterstva, kalvíntvo má k zobrazovaniu radikálne negatívny postoj.⁶

---

6 Spracované podľa: HANUS, Ladislav: *Kostol ako symbol*, 1. vyd. Bratislava: Lúč, 1995, str. 51 – 55.

3 Gotika – vek katedrál

Pojem „gotický“ prvý krát použili v 15. storočí talianski humanisti Filarete a Manetti a po nich v 16. storočí Vasari k označeniu „barbarského“ slohu, ktorý vládol pred nástupom renesancie a ktorý sa podľa ich názoru rozchádzal s antickým umením. Slovo „gotický“ odvodili od Gótov, teda od germánskeho kmeňa, ktorý zničil staroveký Rím.

Kým pôvodnou vlasťou románskeho umenia je južné Francúzsko a Porýnsko, gotická katedrála je plodom Francúzska. Ono z európskych národov prvé prijalo krst. Nazýva sa „prvou dcérou Cirkvi“. Prvá písaná kronika Francúzska sa volá *Gesta Dei per Francos* – Božie diela skrze Frankov. Vernosť, oduševnenosť za vec Cirkvi bola tradičnou francúzskou vlastnosťou. Na prvom mieste je oblasť okolo Paríža, tzv. Ile de France (Francúzsky ostrov), tu sa v roku 1140 začínala stavba gotického opátskeho kostola St. Denis, za opáta Sugera. Krátko potom nasledovali katedrály: Noyon, Laon, Sens, Chartres a Notre Dame de Paris.⁷

Gotika sa postupne prostredníctvom templárskeho, benediktínskeho a cisterciánskeho rádu rozšírila do celej Európy. Jej rádius siaha aj na východ, do Sedmohradska a Poľska. Medzi najvýchodnejšie situované gotické pamiatky patrí Dóm sv. Alžbety v Košiciach. V každej krajine sa vytvorila osobitná odroda gotiky, ako syntéza gotického kánonu a národného príspevku.

Ideovo ovládajú dobu pápežstvo a cisárstvo. Z právneho hľadiska je to pomer Cirkvi a štátu. Tento vzťah bol veľmi konfliktný. Milánskym ediktom síce bol vyhlásený náboženský mier, ale nijako nebol vymedzený vzájomný pomer hlavy Cirkvi a hlavy impéria. Koreň konfliktu spočíval v tom, že nebola právne vyjadrená ich kompetencia, to malo za následok, že obe strany – obe hlavy – si osobovali tú istú, čiže totálnu kompetenciu. Bol by omyl tento zápas označiť ako negatívny jav, alebo ako znak nejednoty, úpadku, rozvrátenosti. Dejepis Západu práve túto rivalitu medzi dvoma hlavami, tento vekovitý zápas pokladá za pozitívny atribút západných dejín, za hlavný dôvod západnej dynamiky.

Karl Jaspers v diele *Pôvod a cieľ dejín* porovnáva dejiny kresťanského Východu a Západu práve z tohto aspektu: „*Práve tá skutočnosť, že sa tu (na Západe)*

---

⁷ Spracované podľa: ULLMANN, Ernst: *Svět gotické katedrály*, Praha: Vyšehrad, 1. vyd., 1987, str. 11.

neutvorilo len jedno jediné panstvo ale práve to, že štát a Cirkev stáli oproti sebe v konkurencii, a to obaja s totálnym nárokom, ktorého sa vzdávajú len kedy-tedy, z kompromisných príčin, azda práve toto duchovné a politické napätie dávalo Západu jeho vysokú duchovnú energiu, jeho slobodu, jeho neúnavné hľadanie, vynachádzanie, objavovanie, mocenský rozmach, obrovskú šírku jeho skúsenosti, bohatosť jeho tradícií – oproti jednotnosti a ináč bezpríkladnému nedostatku všetkého protikladu a napätia u všetkých orientálnych impérií, od Byzancu po Čínu.“⁸

Potrebuje spoznať spoločenskú či stavovskú bázu gotiky. V celých dejinách feudalizmu na prvom mieste je stav duchovný, čiže kňazský. Kým v ranom stredoveku nositeľmi duchovnosti sú kláštory, rehole, pustovne alebo coenobia, ktoré sú aj staviteľmi románskych dômov, vo vrcholnom stredoveku, v gotike, nositeľmi duchovnej moci je tzv. svetský alebo diecézny klérus, ktorého predstaviteľmi sú biskupi.

Biskupi, so svojou diecézou, sú ponajprv predstaviteľmi všetkej duchovnej moci, čo do jurisdikcie, tak do celého kultu, pastorácie a starosti o Boží ľud. Ich moc sa ale nevzťahovala len na sakrálnu, kňazskú oblasť. Kňazský stav bol prvý a jediný, ktorý sprostredkoval všeobecné vzdelanie, od elementárnych škôl až po univerzity. Kňazský stav bol výlučným kľúčom ku kultúre. Preto najvyššie ríšske politické úrady zastávali biskupi a rehoľníci, ako jediní gramotní a učení, boli najvyššou časťou šľachty, boli zároveň aj ríšske kniežatá. Špecifickými stredovekými útvarmi boli univerzity, odvtedy až dodnes najvyššie kultúrne ustanovizne, ktoré taktiež mali cirkevný pôvod. Biskupského pôvodu sú aj stredoveké gotické katedrály. Kým románske kláštorné kostoly boli znamením zátíší, sídlom gotickej katedrály bolo mesto.

Neskorším významným nositeľom gotiky je meštiansky stav. Postupne sa ukázalo, že perspektívu má práve meštianstvo, kým úrad, šľachta bude mať iba funkciu slávnosti, dekorácie a časom sa vysunie zo stredu na perifériu života. Meštiansky stav hrá postupom času dôležitejšiu úlohu pri vytváraní profilu stredoveku. Má čoraz väčšiu váhu a význam, najprv v hospodársko – finančnej oblasti, neskôr aj v politike. Vedúci miesta v spravovaní ríše a v reprezentácii už nie

---

⁸ JASPERS, Karl: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, München: Piper Verlag, 1949, (prevzaté z knihy Ladislava Hanusa *Kostol ako symbol*, str. 143.)

sú výhradným privilegiom šľachty. V návštevnosti škôl, najmä univerzít, získa postupne prevahu, odrastajú školené generácie, ktorými sa dvíha všeobecná úroveň vzdelanosti. Meštianstvo hlási svoju účasť v literatúre, v umení, v architektúre, vo výtvarníctve a v rôznych umeleckých remeslách.⁹

3.1 Štrukturálna deskripcia katedrály

Gotická katedrála stojí uprostred mesta, nie vždy v geometrickom zmysle, ale v zmysle dôležitosti, významu lokality. Vo svojom bezprostrednom okolí potrebuje meštianske domy, aby získala správne optické merítko pre svoju veľkosť. Strechy okolitých domov typicky nedosiahnu výškou ani bočné lode katedrály. Exteriér katedrály určuje otvorenosť stavby, všade poskytuje veľké priestory, typicky na troch stranách ukazuje monumentálne portály – na západe, juhu a severu. Fasáda katedrály je veľkolepá. Stredoveké mesto a katedrála sú natoľko úzko spojené, že katedrála sa často krát mohla považovať za typický znak mesta. Je architektonickou dominantou v celkovom pohľade na mesto, podľa nich sa často krát orientovali aj staré kupecké cesty. Význam katedrály vyzdvihujú aj historické fakty, že keď biskupovi došli prostriedky, stavbu katedrály dokončili mešťania ku cti a sláve svojho mesta.

Gotika náš vkus oslovuje vznešenosťou a monumentalitou. Základné znaky slohu sú nasledovné: lomený oblúk, rebrová klenba, vertikálna a systém opier.

Myšlienka lomeného oblúku mala skôr technický, než estetický základ. Jeho použitím bolo možné preklenúť výrazne širšie priestory v rovnakej výške. Románsky valený oblúk to neumožňoval. Rebrá klenby prevzali valnú časť tlaku a rozviedli ju do opier výhodnejšie, vďaka čomu už stropy netlačili takou silou do strán, skôr šikmo dole. Odľahčeniu sa dočkali horizontálne časti stavieb vďaka rebrovej klenbe a vďaka opornému systému aj vertikálne konštrukcie – steny.

Interiér gotickej katedrály sa rovnako ako exteriér významne líši od stavby románskeho chrámu. Rytmika románskeho chrámu je upokojujúca, návštevníka akosi núti k pomalšiemu, odmeranejšiemu pohybu. Tento románsky pohyb sa podobá k pohybu liturgickému, preto sa románsky sloh taktiež nazýva

---

⁹ Spracované podľa: ULLMANN, Ernst: *Svět gotické katedrály*, Praha: Vyšehrad, 1. vyd., 1987, str. 43 – 49.

„liturgickým slohom“.

U gotického interiéru sa tento odmeraný, pravidelný rytmus od základu zmení. Priečne obdĺžniky sa na klenbe nasledujú za sebou v kratších intervaloch. Vnútro katedrály je jednotný, zároveň bohato členený priestor: celok je rozčlenený do menších, prirodzených foriem, lodí a klenebných polí. Vzniká jednotný zážitok, predstava mnohotvárneho celku, ktorá je v stálom pohybe, prerastá svoje vlastné medze. Kým raná gotika ešte čiastočne zachováva pozostatky mierovej členitosti románskeho slohu, vrcholná a neskorá gotika ich postupom času úplne odstráni.

Interiér katedrály jednak rastie do dĺžky – preťahuje sa najmä predĺžením chórom, jednak do výšky. Nápadný vertikalizmus svedčí o nasmerovaní gotiky smerom hore k Bohu; bolo to vyjadrenie novej zbožnosti ľudu a jeho hľadania Boha.

Gotika, oproti románskej architektúre je síce rozmnožená v detailoch, ale je chudobnejšia v konštruktívnych článkoch. Napríklad gotika má jediný pravidelný štvorec, a to tam, kde sa pozdĺžna loď križuje s „transeptom“. Románsky chrám má nad týmto štvorcom mohutnú klenbu vo vnútri chrámu a na streche, nad touto klenbou, má svoju najmohutnejšiu vežu, tzv. „křížnu vežu“. Oproti románskej stavbe gotika nad týmto tzv. křížnym štvorcom nemá nijakú vežu, alebo vnútornému štvorcu na streche zodpovedá len skromná, tzv. „strešná vežička“.¹⁰

Heinrich Wölfflin (1864 – 1945), známy švajčiarsky umelecký kritik v architektúre rozoznáva typ uzavretej a typ otvorenej stavby. Uzavretá je stavba masívna, nazvať ju možno „stenovou“. Stena je súvislá plocha, s jednoznačným ohraničením a ukončením. Románska stavba je prechodným typom, lebo sa v nej už začal proces článkovania, napokon likvidovania steny. Gotika je otvorený sloh, označený aj ako „skeletový“ – vo vnútri stavby sa nachádza minimálne množstvo oporných prvkov.

Ukázalo sa však, že keď táto architektúra z interiéru skoro všetku opornú funkciu vezme, musí to na vonkajšej strane pridať. Z tohto nedostatku katedrálnej stavby sa vytvoril jej špecifický oporný systém. Povedľa vonkajšej strany katedrály sa zakladá rad pilierov. Od piliera ku stavbe, ako rameno alebo krídlo, pnie tzv. oporný oblúk. Tých ramien ku telesu kostola je, podľa potreby, viacej. Princíp je jednoduchý, no gotika aj z tejto núdze urobila cnosť, tento svoj oporný systém pojala do svojej gotickej slohovej formy. Pevnosť katedrály, jej statiky, dokázala cez

¹⁰ Spracované podľa: KOCH, Wilfried: *Építészeti stílusok*, Budapest: Helikon, 1. vyd., 2005, str. 146 – 158.

stáročia história.

Citujem o gotickej skeletovej sústave, ako si ju oceňuje architektonická veda z diela nemeckého architekta Curta Siegela (1911 – 2004): „Z nevyhnutnosti, isté silové kombinácie stavebné zvládnuť, vytvorila sa forma, kde sa snímajú štruktúra a umelecké dielo. V gotike sa to deje v ešte zjemnenejšej, ba vrcholnej forme. Sila a jej dráha tvoria konštrukciu. Ťah za ťahom sa ona oslobodzuje od každého balastu. Vo svojich meraniach sa ona, konštrukcia obmedzuje na to najnevyhnutnejšie. Tým štruktúra dosahuje neznámy, doteraz nepredstaviteľný význam. V starom Ríme bola klenbová architektúra, v porovnaní s gotikou, iba služobnou surovou technikou. Nikdy pred gotikou sa stavebná technika tak nezjemňovala a nezdokonaľovala. Za nijakej architektonickej minulosti nepovstalo, z jednej architektúry, toľko stavebno-technických popudov pre všetku budúcnosť, popudov toľkých rozmerov, toľkého významu a kvalít. V architektonike gotiky technická komponenta prispieva rozhodne ku realizovaniu ideového obsahu a výrazu. Bez príspevku klenbovej techniky a jej vplyvu na všetky detaily by gotický duch nikdy nebol dosiahol toľký akcent v architektúre.“¹¹

3.2 Sochy, farby, svetlá

Predošlá kapitola sa zaoberala hlavnými črtami stavby. Táto kapitola načrtne umelecké prvky chrámu a zariadení.

Na prvom mieste sa venujme gotickej skulptúre. Je to nový, osobitný svet. Gotická katedrála je sochami zabývaná zvonka aj zvnútra. Sochy majú svoju osobitnú gotickú zákonitosť, z hľadiska formy aj ich umiestnenia. Majú svoju osobitú štíhlosť, sú útle, subtilne, nepodliehajú len zemským pravidlám krásy. „Celý zjav je reveláciou krásy zhora, krásy nadprirodzenej, nebeskej. Celou postavou prechvieva eros, priam erotika, no vyššia, spirituálneho pôvodu. Najmä tvár, priam omdlieva, alebo zaspáva, pod mocou mystického zážitku.“¹²

Ďalším typickým prvkom gotickej sochy je oblečenie. Šatstvo je pojaté do rytmu postavy. Odetá figúra sa dôstojne vznáša, každá má svoju osobitnú krásu,

11 SIEGEL, Curt: *Strukturformen der modernen Architektur*; München: Calwey, 1960 (prevzaté z knihy Ladislava Hanusa *Kostol ako symbol*, str. 152.)

12 HANUS, Ladislav: *Kostol ako symbol*, 1. vyd. Bratislava: Lúč, 1995, str. 152.

svoje bytie pre seba. Sochy chrámu tvoria jedno spoločenstvo a každá socha má má v nej nejakú funkciu.

Akú funkciu majú tieto sochy? Gotická architektúra je špecifický príklad, kde skulptúra nespočíva na sebe, na svojom podstavci s hlavicou, ale je zapojená do celkového stavebného rytmu, kde má celoarchitektonickú funkciu. Pri všetkej svojej relatívnej samostatnosti, socha je zapojená priamo do stavby. Keďže stavba je skeletová, jej princíp je sústava silových dráh, plastiky sú zapojené do rytmu týchto dráh. Sú členom dráhy piliera, nedajú sa od neho odmyslieť, či sú na portále – sledujú dráhu tympanonu, alebo sú na vysokej členitej veži – ony tvoria nosný systém veže.

Figurálne kompozície a plastiky sú väčšinou cyklicky usporiadané a spravidla čerpajú zo štyroch veľkých tematických okruhov. Mariánske portály zobrazujú výjavy zo života Panny Márie a Kristovom detstve. Portály christologického cyklu sú venované Kristovmu utrpeniu. Portály venované poslednému súdu pojednávajú o posledných veciach človeka a o Kristovom druhom príchode, nakoniec portály svätých sú venované uctievaným miestnym svätcom a líčia epizódy z ich života.

K úplnosti katedrálneho interiéru, okrem sústavy tvarovej, patrí aj jeho farebný svet. Práve tento svet sa pokladá za vyvrcholenie gotického umenia. Farebnosť okien sleduje cestu slnka od svitu do súmraku. Prvé ranné lúče spravidla zachytávajú okná čelnej – mariánskej – kaplnky, typicky sú tu používané odtiene belasej, sú to tzv. mariánske farby. Postupom dňa sa farby menia z belasej na ružovú, na zelenú, žltú a napoludnie na ohnivú. V odpoľudňajších hodinách svit slabne, kým na konci dňa vydáva svoju poslednú silu v osobitnom, jedinečnom telese západu, v rozete, umiestnenej na západnej fasáde, nad portálmi a medzi vežami. Rozeta je často označená ako organický uzáver celej stavby.¹³

Na záver by som citovala slová Ernsta Ullmanna o katedrále: „*Stejně jako teologie i katedrála představovala zobecnění společenské praxe a poskytovala všeobecně platný obraz, v němž lidé tehdejší doby znovu poznávali sami sebe a svůj svět. Zde se setkávali cesty boží a cesty lidské...*“¹⁴

13 Spracované podľa: ULLMANN, Ernst: *Svět gotické katedrály*, Praha: Vyšehrad, 1. vyd., 1987, str. 31 – 37.

14 ULLMANN, Ernst: *Svět gotické katedrály*, Praha: Vyšehrad, 1. vyd., 1987, str. 31.

4 Dóm svätej Alžbety v Košiciach

Dóm svätej Alžbety v Košiciach, stredoveká katedrálna stavba, má ako predmet bádania v stredoeurópskom dejepise umenia osobitné postavenie. Už viac ako sto rokov sa naň upierajú zraky maďarských, poľských, českých a slovenských historikov umenia. Počet štúdií zaoberajúcich sa architektúrou dómu dnes v skutku úctyhodný a stále narastá.

Je to dané predovšetkým štylovou mnohotvárnosťou tejto pamiatky. Mnohotvárnosťou, ktorá ako dôsledok preniku viacerých kultúrnych sfér vytvorila z košického dómu priesečník národných umeleckohistorických záujmov. Umeleckohistorická spisba košického dómu je dnes integrálnou súčasťou minimálne troch národných dejepisov umenia.

Tento poznatok až tak neprekvapuje. Najmä ak tradične zohľadníme, že košický dóm je pre historikov umenia prítlačlivý ako jedna z posledných katedrál na východe Európy. Ako stavba, ktorej súčasťou je jedna z mála kompaktno zachovaných neskorogotických portálových výzdob u nás a zároveň aj ako kostol, ktorého hlavný oltár sa radí k najmonumentálnejším svojho druhu vôbec.

Košický dóm je reprezentatívnym výtvarom staviteľského a výtvarného umenia svojej doby, je svedectvom tvorivej ľudskej práce.

Svetoznámy maďarský spisovateľ, košický rodák Sándor Márai (1900 – 1989) píše o dóme sv. Alžbety nasledovne: *„Tento kostol budovali po stáročia s nezištnou tížiadosťou a pokorou, netúžiac po osobnom ocenení, ale s najlepším úmyslom majstrovsky vyjadriť všetko to, k čomu sa členovia komunity spoločne zaviazali. Takto musíme ešte raz vybudovať Európu, ako kostol. Vybudovať ju z cementu a rozumu z viery a znášateľnosti, z asketizmu očisteného a znovuzrodeného kresťanstva.“*¹⁵

---

15 MÁRAI, Sándor: *Egy polgár vallomásai*, Szombathely: Helikon, 2005, str. 115 (preklad z maďarčiny)

4.1 Dobové pozadie vzniku dómu svätej Alžbety

Košický dóm je impozantnou umeleckou dominantou mesta. Prvá listina, ktorá sa zmieňuje o košickom farskom kostole roku 1230 je súčasne aj prvým písomným dokladom mesta (*villa Cassa*). Spomína sa v nej Šimon, legálny syn košického kňaza Gregora. Znamenalo by to, že pochádza z miestnych obyvateľov, ktorý ešte nepoznali záväznosť celibátu a nie zo západoeurópskych kolonistov, ktorí už tento záväzok poznali. Z listín Jágerskej kapituly z roku 1230 vysvitá, že Košice boli už začiatkom 13. storočia vyvinutou osadou. Prítomnosť farára dosvedčuje existenciu farského kostola, no istotou nevieme komu bol zasvätený.

Podľa najnovšieho stavu bádania patrocínium prvotného románskeho chrámu bolo zrejme sv. Michala Archanjela. Toto patrocínium bolo zmenené najskôr pri gotickej modernizácii kostola nemeckými kolonistami na sv. Alžbetu. Patrocínium sv. Michala sa prenieslo po nejakom čase na susednú kaplnku. Bolo totiž zvykom, že patrocínium farského kostola nesmelo zaniknúť.

Uhorský panovník Belo IV. povolal sem nemeckých kolonistov, aby vyplnili medzery v obyvateľstve, ktoré nastali po tatárskom vpáde v roku 1241. Medzi rokmi 1242 – 1249 prichádzajú do Košíc flámsko – saskí kolonisti, ktorý spestrili Košické obyvateľstvo. Okolo roku 1243 získali kráľovské privilégium, ktoré sa však nezachovalo; vďaka privilégiu mesto začalo rásť a rozvíjať sa. Listiny z roku 1249 a 1261 hovoria o „host'och“, ktorí začali s výstavbou kolonizačného mesta. Pôvodná osada Nižné Košice bola začlenená do novo vznikajúceho urbanistického celku, ktorý po roku 1290 obohnali hradbami.

Uprednostnenie Alžbety proti tradícii patróna pôvodného farského kostola spred roku 1230 sa teda nepripisuje pôvodnému obyvateľstvu Košíc, ale už iniciatívne nemeckých kolonistov. K starému patrocíniu ich neviazalo nič a Alžbetou sa mohli aktualizovať v novej vyhranenej situácii. Bratovi Alžbety, Belovi IV., vďačili za svoje výsady (*1249: libertas hospitum de Kassa*). Aktuálnosť získať si jeho ďalšiu priazeň Alžbetinským patrocíniom sa skončila okolo roku 1260, keď po zrážke so synom Štefanom musel mu Belo IV. odstúpiť východnú polovicu kráľovstva.

Dátum kanonizácie Alžbety Durínskej treba teda považovať za termín, „*post quem*“ pre vznik ranogotického kostola, ktorého základy objavili pod dlažbou terajšieho dómu. Boli o 13 metrov kratšie. Pozoruhodné je, že kanonizačné listiny spomínajú kde – koho z okruhu svätice, ale mlčia o jej otcovi Andreja II., s ktorým hierarchia viedla spory o svoj monopol v obchodovaní o soľ v Uhorsku, o správu ciel a daní, atď. Vyústili až v interdikte roku 1232 a hrozbu exkomunikácie roku 1234. Kult Alžbety má protiantrejevský charakter. Nový západnícky a proinkvizičný kurz vlády v Uhorsku sa chcel popularizovať „domácou“ sväticou.

Keď Košice získali roku 1290 práva opevneného mesta, dali si košický občania Alžbetu na svoju pečať ako symbol mestskej samosprávy. Aj táto skutočnosť svedčí o dávnejšej tradícii tohto patrocínia. To znamená, že stavbu ranogotického kostola sv. Alžbety treba posunúť aspoň o generáciu dozadu (rok 1260 – 1250).¹⁶

4.2 Svätá Alžbeta Uhorská – Durínska

Z maďarského Árpádovského rodu pochádzajú tri Alžbety, ktoré sa narodili v 13. storočí, majú prírmenie „Uhorská“ a Cirkev im priznala oficiálnu úctu. No kým dve „mladšie“ Alžbety, dcéry kráľov Štefana V. a Andreja III. sa uctievali ako blahoslavené, najstaršia a najznámejšia z nich sa ctí ako svätá. Keďže takmer celý svoj život strávila v Durínsku, nazýva sa aj Durínskou.

Svätá Alžbeta Uhorská – Durínska bola dcérou maďarského kráľa Andreja II. a jeho manželky Gertrúdy, pochádzajúcej z Bavorska. Jej miesto narodenia nie je historicky doložené, narodila sa v roku 1207 pravdepodobne v Sárospataku, vo východnom Uhorsku, alebo v Bratislave, kde prežila prvé štyri roky svojho života.

Už ako jednoročná bola z politických dôvodov zaslúbená durínskemu zemskému grófovi Ľudovítovi IV., ktorý bol vtedy tiež ešte len dieťaťom. Mal osem rokov. Malú snúbenicu však ponechali až do štvrtého roku na rodičovskom kráľovskom dvore, odkiaľ ju roku 1211 previezli do sídla jej snúbenca, na zámok Wartburg v Durínsku.

---

¹⁶ Spracované podľa:

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 11.

WICK, Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko könyvnyomdai műintézet, 1941, str. 13 – 21.

Len čo dosiahla Alžbeta štrnásť rokov, uzavrela manželstvo s Ľudovítom. Mladý manžel si dobre rozumeli a žili šťastne. Narodili sa im tri deti: syn Hermann, neskorší otcov nástupca, Sofia, neskoršia brabantská kňažná a Gertrúda, ktorá sa stala rehoľníčkou a uctieva sa ako blahoslavená.

Durínsky kniežací dvor miloval prepych a mal dlhotrvajúci spor s cirkevnou vrchnosťou, najmä s mohučským arcibiskupom. To nezodpovedalo Alžbetinu zmýšľaniu a spôsobu života. Ona bola nábožná, oddaná Cirkvi a žila jednoducho. Užívala síce kniežací majetok, no nie pre seba, ale pre chudobných a chorých. Jej život bol zreteľne poznačený ideami sv. Františka Assiského, čomu prispela jej dlhoročný spovedník z františkánskej rehole. Nie je však isté, či bola priamo členkou tretieho rádu sv. Františka, ako to uvádzajú niektoré staršie životopisy.

Landgrófovi príbuzní sa zle pozerali na Alžbetino počínanie, ale manžel Ľudovít si ju vážil, úprimne ju miloval a neprekážal jej v jej spôsobe života a dobročinnosti. Netrvalo to dlho. V júli 1227, po šesťročnom manželstve, jej manžel zomrel v južnom taliansku počas križiackej výpravy. Alžbeta vtedy čakala narodenie dcéry Gertrúdy. Po jej narodení manželovi príbuzný tvrdo zakročili proti Alžbete. Odmietli uznať dedičské práva a vypovedali ju z Wartburgu. Alžbeta sa z kňažnej stala žobráčkou.

Našťastie sa jej ujala jedna abatiša a biskup z príbuzenstva, ako jej posledný spovedník, známy kazateľ Konrád z Marburgu. Konrád jej vymohol istý majetok a peniaze z dedičského podielu, ale ona to venovala na vybudovanie nemocnice v Marburgu, kde potom sama slúžila chorým. Modlitba a služba chorým bol životný program jej posledných rokov. Zomrela štyri roky po mužovi, dvadsaťštyri ročná, 17. novembra 1231. Pochovali ju v Marburgu.

Alžbetu vyhlásil za svätú pápež Gregor IX. už štyri roky po jej smrti. Svätá Alžbeta Durínska patrí medzi vzory a nebeských ochrancov charitatívnej činnosti. Viaceré rehoľné spoločnosti a dobročinné organizácie nesú jej meno a inšpirujú sa jej ideálmi.¹⁷

---

17 Spracované podľa:

GÉZE, Ernest: *Princezná chudobných*. Bratislava: Lúč, 1999.

ALLOISIO, Maria: *Svätá Alžbeta Uhorská*, Trnava: Dobrá kniha, 1995.

4.3 Prvá etapa stavby dómu svätej Alžbety

Privilégiá panovníkov, zručnosť košických remeselníkov a najmä prekvitajúci obchod predurčili Košice na primát v celej východoslovenskej oblasti. Zvýraznením tohoto bolo zriadenie Kráľovskej komory koncom 13. storočia v Košiciach, ktorá reprezentovala najvyšší orgán štátnej moci v tejto časti krajiny. Panovníci odmieňali Košice za ich podporu novými a novými privilégiami. Ľudovít I. povýšil Košice roku 1347 na druhé miesto v hierarchii uhorských kráľovských miest za sídelným Budínom. Formálnym zvýraznením toho bolo vydanie erbovej listiny mestu v roku 1369, ktorá predstavuje najstarší mestský erb v Európe. Požiar na konci 14. storočia, pravdepodobne roku 1378 zničil románsko – gotický kostol, takže prvý mestský farský kostol, predchodca katedrály sv. Alžbety vyhorel.

Pre rýchlo rastúce mesto kostol už aj pred požiarom bol primálny. Košickí mešťania sa rozhodli využiť tragickú situáciu na výstavbu veľkolepého chrámu. Na jeho miesto mali v pláne postaviť veľkú budovu katedrálneho typu. Mešťania chceli poukázať predovšetkým na svoje možnosti a na význam ich miesta. Ku koncu 14. storočia sa začína vrcholné obdobie vo význame Košíc a do dejín vstupuje druhý Alžbetinský kostol .

Kedy sa začala stavba nového kostola, presne nevieme. Avšak dôležitosť stavby potvrdzuje aj to, že mestu Pápež Bonifác IX. vydal 1. marca 1402 bulu, ktorá spomína slávne a starobylé košické relikvie, ku ktorým sa konajú púte. Totiž jednou z dominantných udalostí v živote stredovekého človeka boli púte na posvätné miesta. Ani košická krajina nebola výnimkou.

Chrám sv. Alžbety pápež udelil odpustky, aby sa nedokončený kostol dostaval – z buly vyplýva, že kostol ešte nebol dokončený, ale veriaci ho už mohli navštevovať. Pútnici, ktorí vo sviatok sv. apoštolov Filipa a Jakuba, vtedy 1. mája, alebo tri dni potom navštívia kostol, dostávajú také odpustky, ako v Chráme sv. Marka v Benátkach v deň Nanebovstúpenia Ježiša Krista, alebo počas návštevy Porciunkuly v Assisi.¹⁸ Tento historický čin tiež potvrdzuje dôležitosť stavby; možno ich v tomto období prirovnať k iným známym pútnickým miestam v Európe (Rím,

---

18 Spracované podľa: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 12 – 13.

Aachen, Kolín, Mainz, Compostella, Bat, Darnov, Veľký Varadín).

Isté je, že koncom 14. storočia začínajú Košičania stavať nový farský kostol, podľa stredovekých stavebných zvyklostí. O prvej stavebnej dielni a jej majstrovi nemáme žiadne priame správy. O tom, ako mal nový kostol sv. Alžbety pôvodne vyzeráť, hovoria už len niektoré stavebné články.

Libuše Cidlinská sa zaoberala touto problematikou: „*Sú to predovšetkým klenbové prípory, začínajúce v apisádach južných bočných lodí a končiace príporou medzi apisádach severných bočných lodí. Prípory svojim tvarom patria so prelomu 14. a 15. storočia. Z ich rozmiestnenia vyplýva, že najprv bolo postavené celé obvodové murivo trojlodí až po hlavnú rímsu spolu s príporami a vonkajšími piliermi pre uvažovanú klenbu. Do prvej stavebnej fázy patria i spodné časti oboch veží štvorcového pôdorysu, vložených do nároží západnej časti. Niektoré detaily však poukazujú na to, že južná veža vznikla azda neskôr.*

Z plánov kostola, ktoré boli urobené pred reštaurovaním roku 1875 vidno, že kordónová rímsa pred južným portálom náhle prestáva, a to bez akéhokoľvek ukončenia, a že priečna loď má šírku dvoch klenbových polí. Z toho sa dá usudzovať, že do pôvodnej dispozície bola vložená dodatočne v druhej stavebnej etape po roku 1420. Z rozloženia prípor pred postavením priečnej lode vyplýva, že pôvodne bol kostol navrhovaný ako päťlodová bazilika s dvojicou vtiahnutých veží na západnom priečelí a s polygonálne ukončenými svätyňami v bočných lodiach. Od triumfálneho oblúku po západný múr malo byť osem klenbových polí a medzi vežami mala byť empora. Pretože vzdialenosť medzi vežami bola súčasne šírkou hlavnej lode, klenbové polia v nej mali byť obdĺžnikové, v bočných lodiach štvorcové. Celý priestor mal byť zaklenutý jednoduchou krížovou klenbou.“¹⁹

Dóm sa začal stavať ako päťlodová bazilika, no počas výstavby zmenili plány tak, že vznikla originálna, ústredne riešená halová stavba s priečnou loďou s tvarom gréckeho kríža, doplnená zúženými a zníženými bočnými priestormi. K zmene došlo niekedy po roku 1420, keď na stavbu prišla nová dielňa, ktorá tu pôsobila až do roku 1440. Táto stavebná dielňa vytvorila jedinečne riešený neskorogotický halový priestor.

¹⁹ CIDLINSKÁ, Libuše: *Košický dóm, národná kultúrna pamiatka*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, str. 15 – 17.

Majster tejto dielne sa však nadržal pôvodného plánu, ale pokúsil sa v duchu doby vystaviť halový priestor, tým, že hlavnú loď prekrížil priečnou loďou rovnakej výšky, pričom medzi ramenami dvoch vysokých priestorov hlavnej a priečnej lode vznikli štyri nižšie priestory približne štvorcového pôdorysu.

Vytvorením priečnej lode vznikla potreba okrem západného portálu monumentálne vyriešiť aj portály bočných lodí; ich sochárska výzdoba z prvej štvrtiny 15. storočia je jedinečnou pamiatkou.

„Výstavbou priečnej lode dostala novostavba vlastne tri priečelia, ktoré bolo treba výtvorne doriešiť. Preto sa okrem západného portálu žiadalo monumentálnym spôsobom vyriešiť aj portály priečnej lode. Sochárska výzdoba portálov, predovšetkým reliéfy z prvej štvrtiny 15. storočia, je veľmi zriedkavou pamiatkou monumentálnej plastiky a dielom vynikajúcich umeleckých kvalít.“²⁰

Košice zohrali významnú úlohu aj v nástupníckych bojoch o uhorský trón, kedy Ján Jiskra z Brandýsa zastupoval záujmy nepĺnoletého kráľa Ladislava Pohrobka. Ako kapitán východoslovenskej oblasti a banských miest obsadil Jiskra Košice a odtiaľ viedol boje proti maďarským oddielom Jána Hunyadyho i proti poľským vojskám Vladimíra III. Zachovaný nápis pod kráľovským oratóriom v košickom dóme, ktorý dal napísať v roku 1440, dokumentuje verejnú prísahu vernosti kráľovi. Za Jiskrovej vlády v Košiciach boli dokončované aj práce na Košickom Dóme a dostavaná jeho severná veža. Vtedy bol dóm okrem svätyne a veží zhruba dokončený. Za Jiskrovej vlády zhotovili krov a strechu, zasklili okná a dobudovali severnú vežu, ktorá nad západným oknom nesie letopočet 1453.

Výsledkom prvej etapy bola trojlod'ová bazilika s originálnym poňatím priestorom. Pôvodný projekt predpokladal dve rovnaké veže na západnom priečelí z ktorých bola vystavená iba severná, ktorá je osemboká a porovnaní so zvyškom chrámu chudobná v architektonickej výzdobe.

Stavba trvala dlho aj napriek všeobecnej priazni a výhodám od uhorských kráľov Žigmunda (1387 – 1437) a Mateja Korvína (1458 – 1490), biskupov, mestskej rady a mešťanov. Prvá etapa výstavby vrcholila v šesťdesiatych rokoch 15. storočia, keď sa pristúpilo k zariaďovaniu interiéru.²¹

20 CIDLINSKÁ, Libuša: *Košický dóm, národná kultúrna pamiatka*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, str. 17.

21 Spracované podľa: WICK, Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko kö és könyvnyomdai műintézet, 1941, str. 45 – 48.

4.4 Druhá etapa stavby dómu svätej Alžbety

Košice sa tešili priazni a pozornosti aj kráľa Mateja Korvína, ktorý bol taktiež štedrým podporovateľom dostavby. Po nástupe Mateja Korvína sa snaží mesto, za jeho výdatnej pomoci svoj chrám konečne dostavať. Výstavba a výzdoba dómu sa uskutočňuje za súčasného rozmáhania sa feudálneho domínia mesta. V rokoch 1460 – 1467 umožňovala rad mešťanom odpracovať dlhy voči mestu na stavbe dómu napr. sklenárom pri oknách, iným vozením piesku, kameňa atď. V prospech stavby dómu zriekol sa roku 1468 a roku 1472 kráľ Matej novoročných dávok mesta a roku 1476 tržby za soľ. Súčasne sú záznamy aj o početných súkromných mecenášoch. Takmer niet testamentu bez odkazu sumy alebo nehnuteľnosti na dóm. V tomto čase sú Košice najľudnatejším mestom v Uhorsku. Podľa spisu daňovníkov bol v roku 1480 počet obyvateľov skoro 10 000. Proti prílevu cudzincov, konjunkturalistov, sa mesto bránilo vysokou kauciou, na ktorú si roku 1453 vymohli od panovníka privilégium. Prístavby a vnútorná výzdoba dómu sa pretiahli až do počiatku 80-tých rokov 15. storočia.

Druhá etapa výstavby Dómu sa začala v roku 1462 stavbou južnej veže so štvorcovým pôdorysom, ktorá svedčí skôr o snahe po ozdobnosti než po vertikálnosti. Južná veža nakoniec nebola dostavaná podľa plánov, ukončili ju polygonálnym vencom, pod ktorým sú erby Matejových krajín. So stavbou tejto veže sa začalo aj s prístavbami dvoch južných kaplniek, ktoré pôvodne neboli v pláne. Nahradili tak oporný systém južného múru.

Po roku 1470 k južnej bočnej lodi pristavali kaplnku sv. Kríža. Dal ju postaviť konzul Augustín Cromer. Stavbu dokončili v roku 1475. Košická kapitula dostala túto osobitnú miestnosť, oddelenú od Dómu.

Medzi južnou portálovou predsieňou a vežou vznikala okolo roku 1477 ďalšia kaplnka, postavená otcom a strýkom ostrihomského arcibiskupa Juraja Szatmáriho, ktorú zasvätili Panny Márie. Z lode je prístupná dvojitou arkádou a má jednoduchú sieťovú klenbu. Na figurálnej hlavici klenbovej konzoly je portrét majstra Štefana.

Pristavaný bol aj južný portál s predsieňou na prízemí a kráľovskou

emporou na poschodí, ktorá je prístupná jedinečným dvojitém schodišťom. Toto riešenie nadväzuje na kráľovskú a juhovýchodnú predsieň katedrály sv. Víta v Prahe.

Na severnej strane chrámu pribudla kaplnka sv. Jozefa, ktorú však pri oprave domu v minulom storočí zbúrali. Dielom majstra Štefana boli nielen všetky tri kaplnky, ale aj vysoké kamenné pastofórium pri severnej strane triumfálneho oblúku. Je to vežovitá stavba s priestorom na uschovávanie bohoslužobného náčinia, ktorá je uzatvorená jemne kovanou mrežou ozdobenou erbmi Matejových krajín a rôznych šľachtických rodín.

O živote majstra Štefana beletristickou formou hovorí kniha Alfonza Lukačina *Staviteľ chrámu*.²² Z jej dokumentárnej prílohy som prevzala aj stručný životopis málo známeho staviteľa, ktorý svojou nevšednou zručnosťou formoval stavbu Dómu.

Archívne záznamy o živote a tvorbe majstra Štefana nie je bohatý. Nevedno kedy a kde sa narodil, ani nič bližšie o jeho mladosti. Pravdepodobne bol jedným z nemecky hovoriacich prisťahovalcov, o čom svedčí aj ním nemecky písaná korešpondencia. Je pravdepodobné, že ešte pred príchodom do Košíc pracoval na stavbe gotického Chrámu sv. Egídia v Bardejove.

Podľa korešpondencie s Bardejovom vieme, že staviteľa Štefana poznal aj kráľ Matej Korvín, ktorý ho zahrňoval určitou priazňou a držal nad ním ochrannú ruku. V roku 1477 v jeho prospech intervenoval v Bardejove. V roku 1476 je o ňom zmienka v zápisnici mesta Košice, zápisy z rokov 1480 a 1490 potvrdzujú, že zaplatil mestu svoju daň. V roku 1480 mesto zaplatilo staviteľovi za Dóm Štefanovi ročnú platbu za služby. V roku 1499 bol v Budíne napísaný list, ktorý bol určený mestu Košice. Týkal sa záujmov Štefanovej vdovy Doroty, takže je pravdepodobné, že v tom čase už staviteľ Štefan nežil, možno zomrel v Budíne. To by vyvracalo povest', podľa ktorej spáchal samovraždu skokom z južnej – tzv. Matejovej veže Dómu sv. Alžbety.

Medzi ďalšie povesti, ktoré sú spojené s týmto staviteľom, patrí aj jeho problémový vzťah s manželkou, ktorá priveľa pila a bola neverná. Medzi chrličmi vody na Dóme prevládajú podoby zvierat a chimér. Iba jedna znázorňuje ľudskú tvár, a tou tvárou je údajne podobizeň Štefanovej manželky Doroty s pohárom vína.

Po smrti kráľa Mateja sa o uhorský trón strhli boje. V rokoch

²² LUKAČIN Alfonz: *Staviteľ chrámu*, Bratislava: Ikar, 2006.

1490 – 1491 boli mesto, jeho hradby a Dóm ako aj predmestia poškodené dlhým obliehaním vojsk poľského kráľoviča Jána Alberta.

Podľa buly Alexandra VI. z 30. augusta roku 1494 Dóm bol ťažko poškodený, preto pápež udelil všetkým veriacim, ktorí prispejú na opravu odpustky. Hrdinstvo a utrpenie Košičanov počas vpádov roku 1490 a 1491 ocenil kráľ aj honorom mesta. Ako uznanie roku 1502 rozšíril jeho erb o poľského orla a ďalšie symboly.

Kostol v rokoch 1496 – 1497 opravil stavitel' Mikuláš Crompholz z Nysi pod dozorom Václava z Prahy, pričom boli na severnú vežu inštalované hodiny.

Chrám však ešte stále nemal svätyňu. Podľa jej stavebných článkov, predovšetkým prípor, usudzujeme, že táto časť stavby vznikla posledná. Dôkazom toho je aj pergamenový zvitok, nájdený v opornom pilieri svätyne s letopočtom 1508 s menom stavitel'a majstra Crompholza. Dóm bol teda po vyše storočnej výstavbe konečne hotový. Košický kostol sa stal vzorom a modelom pre sakrálne stavby vo východoslovenskom regióne.

V tomto desaťročí 15. storočia sa zastavuje vrcholenie konjunktúry Košíc. Mesto postihli v prvej polovici 16. storočia vojny medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Szapolyaim, ktoré sa začas odohrávali priamo pod jeho hradbami (1528, 1536). Szapolyai obsadil Košice, čím ich odrezal od východoslovenského zázemia. Habsburgovia presťahovali centrálné úrady do Prešova. Szapolyai zveril mestskú správu Maďarom, ktorí sa uchýlili do Košíc pred Turkami.²³

Autor Ondrej R. Halaga v knihe Dóm a mesto Košice o tomto období píše takto: *„Košice sa stali jedným z najväčších feudálnych pánov v kraji. Súčasne však stále viac zamotávalo do nekonečných majetkových sporov so šľachtou. Spory odvádzali pozornosť rady a mešťanov od radikálnych zmien v európskom obchode a odčerpávali obchodný kapitál, tak prepotrebný už na jeho modernejšie investovanie.*

Keď 4. decembra roku 1536 pomocou ľsti došlo k okupácii Košíc Jánom Szapolyaim, komentovali Levočania rabovačku a prenasledovanie Košičanov tak, že si to sami pričínili svojou pýchou, lebo vraj nikoho nemali za sebe rovného. Má to

---

23 Spracované podľa:

WICK, Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko kód és könyvnyomdai műintézet, 1941, str. 49 – 54.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 13 – 14.

síce konkurenčný nádyh a odzrkadľuje závistlivý postoj voči vedúcemu postaveniu Košíc v spoločensve východoslovenských miest i v provincii, ale možno je v tejto charakteristike skryté i objektívne jadro.

Okupácia odčlenila Košice od ich zázemia, čo spôsobilo, že východoslovenská metropola začala strácať neotrasiteľnosť svojho postavenia v kraji. Trhové možnosti sa zúžili na vlastnú košickú provinciu. V boji o trhy síce Košické cechy uhájili zväčša dominantné postavenie, čo sa prejavilo filiáciou cechov v ostatných mestách a mestečkách provincie na Košické „metropolné cechy“, ale ani to sa nevyrovnalo profitu bývalých európskych spojení. Obchodná metropola nadobúdala v 16. storočí stále viac ráz protitureckej „bašty kresťanstva.“²⁴

Obdobie bašty kresťanstva preslávilo Košice vo svete kresťanskom aj islamskom. Mesto však draho platilo za túto slávu. Neistým cestám sa kupci začali vyhýbať, hladné vojská zabavovali tovary aj úrodu, vojny znemožňovali obchodné styky, vpády pustošili majetky, dediny, mestá, zvýšili sa náklady na financovanie vojakov a na vojenské opevnenia mesta. To všetko privodilo kontribúcie, konfiškácie a ekonomický úpadok.

4.5 Pohroma v roku 1556

Po vojnových pohromách postihla mesto aj živelná pohroma. Dňa 13. apríla 1556 zachvátil Košice obrovský požiar. Vyhoreli kostoly a kláštory, radnica, mestské brány a bašty, drevené časti vnútorného opevnenia, vonkajšie palisády, obranné zariadenia, ako aj celé ulice v južnej a západnej časti mesta. Mestská rada okamžite pristúpila k potrebnej oprave, ktorú uskutočnil staviteľ Stanislav z Krakova, tesárski majstri Juraj a Gabriel a kamenár Matej.

Požiar spôsobili, že časť pokladu putovala ako záloha do Bardejova, kde aj ostala. Za zálohované a predané časti pokladu reštaurovali vyhorený dóm sv. Alžbety. Pri požiaroch roztopené zvony použili na uliatie zvona Urban, ktorý až do posledného požiaru visel v Urbanovej veži (1966).

„O poklade dómu sa dozvedáme častejšie, keď z neho berú kráľovský komisári na protitureckú výpravu (r. 1526). Cenu pokladu odhadovali vtedy

---

24 HALAGA, R., Ondrej: *Košický dóm*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, str. 12.

na 400.000 fl. (asi 70 mil. Sk). Boli to drahocenné omšové rúcha, kalichy, monštrancie, križe, relikvie, drahokamy atď. Len kalichov bolo roku 1516 až 55.²⁵

Mesto Košice a jeho obyvatelia vychádzali postupne na mizinu, a tak mestská rada bola nútená poprosiť panovníka o oslobodenie od daní a poplatkov na osem rokov. Obnoviť poškodené opevnenia mesta bolo možné len za výdatnej pomoci Prešova, Levoče, Bardejova a Šarišskej stolice. Okrem toho v 16. storočí pridali k moderným reformačným prúdom a Dóm niekoľkokrát prešiel od katolíkov do protestantských rúk a späť.

Život mesta ovplyvnilo aj prenikanie Turkov do strednej Európy. Prejavilo sa to v prvom rade na zmene trás diaľkového obchodu zo smeru juh – sever na východ – západ a na orientácii na prímorské oblasti, ktorých význam vzrastal objavením nových svetadielov. K napätiu dochádzalo i vďaka politickej situácii v kráľovstve. Po bitke pri Mohácsi (1526) začala do Uhorska vo veľkom prenikať islamská turecká expanzia, dôsledkom bol pád jednej pevnosti za druhou.

Dňa 11. októbra 1596 padla dôležitá pevnosť Jäger, čo spôsobilo útek biskupa a tamojšej kapituly na sever. V roku 1597 sa do Košíc presídlila Jágerská kapitula, samotný príchod Kapituly do Košíc sa udial súhlasom mesta. Príchodom jezuitov nastal postupne obrat vo vtedajšom meste, začala sa rekatolizácia Košíc aj okolia.²⁶

4.6 Obdobie prvých protihabsburgských povstaní

Kvôli autorite metropoly v celej provincii zvolili katolícke kruhy Košice za ohnisko rekatolizácie. V tomto období tu pôsobil aj jezuita Peter Pázmány (1601 – 1602). Kapitula sa v prevažne protestantskom prostredí necítila najlepšie a musela vystačiť s malou kaplnkou v kráľovskom dome u cisárskeho hlavného komandanta, pretože všetky kostoly v meste mali v rukách protestanti.

Jágerský biskup Štefan Szuhay sa snažil cez cisárovu náklonnosť získať košický Dóm späť, čo sa mu napokon podarilo; týmto krokom ale narazil na veľký odpor košickej mestskej rady, kým do Košíc neprišiel nový hlavný kapitán, ktorý bol

25 HALAGA, R., Ondrej: *Košický dóm*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, str. 13.

26 Spracované podľa:

WICK, Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko kő és könyvnyomdai műintézet, 1941, str. 55 – 79.

katolíkom a nekompromisne vystúpil proti protestantom. Dňa 7. januára 1604 kapitán Ján Jakub Barbiano Belgiojoso s vojenskou podporou protestantom násilím odňal kostol sv. Alžbety a biskup Štefan Szuhay so svojou Kapitolou kostol 8. januára 1604 zaujal.

Aj keď nekatolícke stavy protestovali u Rudolfa II., ten ich sťažnosť zamietol. Keď cisár obnovil platnosť všetkých zákonov proti nekatolíkom, znamenalo to vlnu nepokojov po celej krajine, čo prerástlo do povstania Štefana Bocskayho.

Prvé protihabsburské povstanie (1604 – 1606) viedol sedmohradský knieža Štefan Bocskay. Toto povstanie bolo vlastne poslednou fázou tzv. 15. ročnej vojny s Turkami.

Bocskay sa za pomoci Turkov zmocnil veľkej časti krajiny. Jeho oddiely 28. októbra 1604 obsadili Košice a 11. novembra tam prišiel sám aj Bocskay. Cisárske vojsko nebolo schopné povstanie potlačiť a Bocskayho povstanie skončilo podpísaním mieru vo Viedni. K podpísaniu došlo medzi cisárom a Bocskayom 23. júna 1606, platnosť však nadobudol až podpísaním prímeria s Turkami 11. novembra 1606. Po podpísaní Bocskay dostal titul sedmohradské knieža, cisár uznal nezávislosť Uhorska, výsady šľachty a náboženskú slobodu pre kráľovské mestá a šľachtu.

Bocskay po príchode do Košíc odňal kostol katolíkom 30. októbra 1606. Podľa výpovedi kanonikov počas prvého pobytu v Košiciach si Kapitula dosť vytrpela od Bocskayových vojakov. Štefan Bocskay zomrel v Košiciach 29. decembra 1606. Postavenie katolíkov smrťou Bocskayho sa nezmenilo.

Kvôli „neistým časom“ sa Jágerská kapitula so súhlasom uhorského snemu presídlila v roku 1609 do Trnavy. Sídlila tu do roku 1613, pretože potom prešla do Jasova, a napokon v roku 1649 znova do Košíc; až v roku 1695 sa po dlhom čase vrátila do svojho mesta Jáger.²⁷

V roku 1619 nastupuje na uhorský trón Ferdinand II. Habsburský. Pri Košiciach sa pohybujú vojská protihabsburského odboja, ktorého vodcom je Gabriel Bethlen. Pretože podmienky viedenského mieru boli zo strany habsburského dvora porušované, v roku 1619 – 1622 vypuklo nové povstanie,

---

²⁷ Spracované podľa:

WICK, Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko könyvnyomdai műintézet, 1941, str. 80 – 85.

na čele s Gabrielom Betlehenom. Vystúpil proti cisárovi, pretože zrušil Rudolfovo majestát. Žiadal to isté ako Bocskay. Začiatkom roku 1622 uzavrel v Mikulove s cisárom mier, podľa ktorého sa vzdal kráľovského titulu, získal titul ríšskeho kniežat'a s držbou siedmich východoslovenských stolíc a uhorské stavy dostali prísľub zachovania všetkých svojich práv a privilégií. V roku 1629 ochranca Košíc a vodca protihabsburgských povstaní Gabriel Bethlen zomiera a mesto sa opäť dostáva pod priamy vplyv cisára Ferdinanda II. Habsburgského.

Až v polovici 16. storočia sa do Košíc vracia pokoj, pretože sa znova dostali pod kráľovskú zvrchovanosť. Leopold I. dňa 15. októbra vydal nariadenie mestskej rade, aby bol dóm opäť vrátený jágerskému biskupovi a Kapitule. Počas druhého pobytu Jágerskej kapituly v Košiciach (1649 – 1695) sa od 24. novembra 1671 sa miestom katolíckych bohoslužieb a svojím spôsobom i katedrálным chrámom stal farský kostol sv. Alžbety (jágerská katedrála bola zničená Turkami), ktorý vtedy zaujal osobne jágerský biskup František Szegedy spolu s kráľovským poverencom, veľkoveradnským biskupom Jurajom Bársonyim. V Dóme si dokonca Jágerská kapitula v prípade potreby ukrývala kapitulný poklad, doklady vierohodného miesta a listiny. Hoci bol kostol v hrozivom stave, mestská rada pristúpila k nutným opravám až 14. decembra 1675 po osobnom intervenovaní Leopolda I.²⁸

Dňa 15. augusta 1682 povstalci Imricha Thökölyho dobyli Košice a ešte v ten deň odňal Dóm katolíkom a odovzdal ho protestantom; na veži kostola vymenili dovtedajší kríž za pozlateného kohúta. Jezuiti a františkáni boli z Košíc vypovedaní. Ich kostoly dostali do užívania protestanti. Jágerská kapitula v meste ostala, v roku 1683 bola obvinená zo zlého spravovania cirkevného majetku a zo spustnutia dómu.

Po roku 1685 sa Košice vzdali cisárskej armáde pod vedením Aenes Caprara, ktorý stál na strane habsburského cisára a získal tak víťazstvo nad Imrichom Thökölym. V roku 1686 Dóm sv. Alžbety bol spätne vrátený do rúk katolíkov. Od týchto čias ostáva katolíckym chrámom. Protestanti neboli vyhnaní, ale museli si vybudovať nové chrámy, na ktoré dostali pozemky mimo hradieb chránených častí mesta.

---

28 Spracované podľa:

WICK, Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko kód és könyvnyomdai műintézet, 1941, str. 87 – 95.

V roku 1697 cisár Leopold I. vydal príkaz, podľa ktorého sa mal dominikánsky rád vrátiť do Košíc. V roku 1698 z nariadenia manželky cisára Leopolda I. sa v Košiciach zakladá kláštor Rádu uršulíniiek. Pôsobenie Jágerskej kapituly v Košiciach v 17. storočí určite aspoň v nejakej miere ovplyvnilo rozhodnutie kráľa i pápeža, aby sa sídlom novej diecézy v roku 1804 stali Košice. Pretrvala tu tradícia, na ktorú nepriamo po výše sto rokoch nadviazala Košická kapitula.²⁹

4.7 Protihabsburské povstanie Františka Rákócziho II.

František Rákóczi II. Pochádzal zo starobylého a bohatého rodu, ktorého korene siahajú do čias počiatku uhorského štátu, navyac rodinne spriazneného s inými významnými uhorskými magnátmi. Jeho predkovia vystúpili z občianskej anonymity v časoch povstania Štefana Bocskayho a dominovali v politickom živote Sedmohradska a horného Uhorska počas celého 17. storočia. Prakticky všetci boli osobne spätí aj s vtedajšími Košicami, východným Slovenskom a Podkarpatskom. Jeho otec, František Rákóczi I. (1646 – 1676), sa zapojil do Veselényiho proticisárskeho sprisahania, bol uvrhnutý do cisárskeho väzenia, z ktorého bol síce vykúpený, no na následky väznenia zomrel. Jeho matka, Helena Zrínska (narodená v 1643), bola z významnej chorvátskej rodiny. Po smrti Františka I. Rákócziho sa druhýkrát vydala za Imricha Thökölyho (1657 – 1705). Zúčastnila sa jeho odboja, nasledovala svojho manžela do tureckého exilu a tu v Nikomédii v roku 1703 zomrela. Jeho stará mama, známa kňažná Žofia Báthoryová (1629 – 1681), bola zakladateľkou košického jezuitskeho kostola, kde boli spolu s jeho otcom pochovaní.

Malý František sa narodil na rodinnom panstve vo východoslovenskej obci Borša 27. marca 1676. Detstvo trávil hlavne na hrade Mukačevo, ktorého hrdinskú obranu v rokoch 1686 až 1688 zažil. Potom mu určili za oficiálneho tútora arcibiskupa Kolonicsa a nechali ho vychovať jezuitmi v Prahe a v Jindřichovom Hradci. Mladé roky prežíval pod cisárskym dohľadom a ten mu aj vybral vhodnú nevestu Šarlotu Amáliu von Hessen – Rheinfells, s ktorou mladého Rákócziho v roku 1694 oženili v Kolíne nad Rýnom. Knieža sa presťahoval na svoje východoslovenské

---

²⁹ Spracované podľa: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 18.

majetky a viedol nepríliš zaujímavý život súkromníka na zámku vo Veľkom Šariši. V tomto kraji spoznal svojho budúceho druhu, užhorodského župana Mikuláša Bercsényiho. Zároveň prišiel do styku s cisárskymi praktikami Viedne, ktoré pacifikovali a využívali Uhorsko oslobodené od Turkov. Pokúsil sa nadviazať kontakty s nepriateľskou mocnosťou – Francúzskom. Jeho list Ľudovítovi XIV. bol však prezradený, Rákóczi zatknutý, prevezený do Viedenského Nového Mesta a väznený. V roku 1701 sa mu však podarilo ujsť do Poľska, kde zostal žiť v exile u šľachtica pána Sieniawského.

Na jar roku 1703 vypuklo v Zátisi povstanie poddaných, ktorého predstavitelia presvedčili Rákócziho, aby sa postavil do jeho čela. Akcia sa potom rozrástla na celonárodný oslobodzovací boj, ku ktorému sa okrem prostého ľudu pridala aj veľká časť šľachty. Povstalci (takzvaní kuruci) využili Vojnu za španielske dedičstvo, do ktorej bola Viedeň práve zainteresovaná, a pomerne rýchlo sa zmocnili väčšiny vtedajšieho Uhorska a Sedmohradska.

Stavmi Sedmohradska bol Rákóczi v Juliánskom Belehrade (1704) zvolený za knieža a neskôr v Sečanoch (1706) za hlavu šľachtickej konfederácie v Uhorsku. V dňoch 1. – 10. októbra 1706 obliehali Košice povstalecké vojská Františka Rákócziho II. Vynorili a preslávili sa doteraz neznámi povstaleckí predstavitelia Šimon Forgách, Vavrinec Pekry, Anton Ocskaj, Adam Vaj. Druhým mužom povstania a Rákócziho pravou rukou sa stal gróf Mikuláš Bercsényi. Povstanie slávil úspechy, vojensky, technicky aj finančne ho podporil Ľudovít XIV., nepodarilo sa mu však obsadiť okolie Budína a Pešti, oblasť vojenskej hranice a mestá južného Sedmohradska.

Cisárske sily sa postupne konsolidovali, hospodárska báza povstania slabla, dostavili sa prvé vážne vojenské porážky a povstanie sa politicky radikalizovalo (snem v Ónode 1707). Vojenským prelomom povstania sa stala nečakaná porážka kurucov pri Trenčíne 3. augusta 1708. Od povstania teraz začali odpadávať „vlastní“ a kurucké hnutie sa začalo rozkladať. Rákóczi sa ho snažil udržať a stále veril v konečné víťazstvo. Cisárske vojská pomaly obsadzovali jednotlivé oblasti Uhorska – Zadunajsko, centrálnu oblasť, západné a stredné časti horného Uhorska. Nasledovala séria ďalších vojenských porážok kurucov. Od sklonku roka 1709 decimovala krajinu (a v podstate celú strednú Európu)

epidémia čiernych kiahní. Táto pohroma na krátku dobu spomalila obsadzovanie krajiny a tak aj porážku povstania.

Rákócziho povstanie bolo stále viac zatlačené do východných oblastí. Ľudovít XIV. zastavil svoju pomoc a pokusy získať ju od inej zahraničnej mocnosti sa nepodarili. Na jar 1711 mlelo povstanie z posledného. Jeden z kuruckých vodcov, generál gróf Alexander Károlyi, už viedol mierové jednanie s cisárskou stranou. Dňa 1. mája 1711 sa zvyšky kurucov pri meste Szatmárnémeti (dnešné Satu Mare v Rumunsku) vzdali a Rákócziho povstanie (posledné stavovské povstanie uhorskej šľachty) skončilo. Mierové podmienky pre kurucov však boli pomerne veľkorysé a maďarská šľachta sa vyhla svojej „Bielej hore“.

Knieža Rákóczi, gróf Bercsényi a viacerí ich druhovia neprijali cisárom ponúkanú milosť a ešte pred úplným koncom povstania odišli do exilu. Trávil ho najprv v susednom Poľsku (do roku 1712) veriac, že vojenská situácia sa snáď ešte zvrtnie. Potom istú dobu vo Francúzsku (do roku 1717), na kráľovskom dvore vo Versailles a Rákóczi tiež v kláštore v Gros Bois. Vojna s Rakúskom sa však skončila.

Po smrti Ľudovíta XIV. (1. 9. 1715) a nástupe regentstva však prestali byť maďarskí exulanti politicky zaujímaví a tak prijali pozvanie tureckého sultána. Do ich tunajšieho pobytu však zasiahli víťazné európske mocnosti a vyštvali ich z Carihradu a jeho okolia.

Rákóczi a jeho druhovia potom dožili (od roku 1720) ako zabudnutí exulanti v mestečku Rodosto na brehu Marmarského mora. Tu knieža 8. apríla 1735 zomrel. Pochovali ho v Carihrade v kresťanskej štvrti, v kostole svätého Benedikta, vedľa hrobu jeho matky.

Dlhé desiatky rokov bola pamiatka kniežat'a Rákócziho násilne potláčaná a on sám bol oficiálne vyhlásený za vlastizradcu. V literatúre tých čias niet o kniežati zmienky. Časy sa však postupne menili, došlo k Rakúsko – Uhorskému vyrovnaniu a o Františkovi II. Rákóczim a o kurucoch sa opäť mohlo hovoriť. V Uhorsku sa po násilne zabudnutej minulosti začalo pátrať a najmä zásluhou historika Kálmána Thalyho bol nakoniec v roku 1889 Rákócziho hrob v Carihrade objavený. Preskúmané bolo aj miesto exilového pobytu Maďarov v mestečku Rodosto. Telesné pozostatky kniežat'a a jemu najbližších rodinných príbuzných a spoluexulantov boli

potom vyzdvihnuté z hrobov, prenesené späť do vlasti a uložené na dôstojných miestach roku 1906.

Po takmer dvoch storočiach potlačania spomienky na Rákócziho a na odboj, ktorý viedol proti Viedni, ostal tento muž v myšliach národov živý. Hlavné ideí povstania, aj keď samotné povstanie bolo potlačené a Rákóczi svoju krajinu musel opustiť, sa v modernejšej podobe nakoniec dočkali uznania. Jeho osoba sa stala symbolom uhorskej životaschopnosti a schopnosti obstať medzi veľkými kultúrnymi európskymi spoločnosťami. Krajina, pre ktorú viedol boj, naňho nezabudla. Jej následníci urobili všetko, aby aj po dlhom čase jeho telesné pozostatky v ďalekej cudzine objavili, preniesli do vlasti a roku 1906 uložili na miesto zodpovedajúce historického významu kniežat'a. Vybrali na to nádherný dóm v Košiciach, ktoré hrali dôležitú úlohu nielen v Rákócziho povstaní, ale v Uhorských dejinách vôbec.

Nedávna oslava okrúhleho výročia uloženia telesných pozostatkov v roku 2006 nebolo len záležitosťou Maďarov, ale všetkých národov bývalého Uhorska, ktoré tvorili jeho dejiny a minulosť, bez ohľadu na neprijemnosti a prekážky, ktoré im postavilo do cesty posledné storočie.

V špeciálne upravenej krypte košického dómu bolo uložené telo Františka II. Rákócziho, jeho matky Heleny Zrínskej, jeho syna Jozefa Rákócziho, jeho druhá grófa Mikuláša Bercsényiho s manželkou grófkou Kristínou Csákyovou, jeho generála grófa Antona Eszterházyho a jeho dvormajstra Mikuláša Sibrika.³⁰

4.8 18. a 19. storočie v histórii Dómu svätej Alžbety

Hospodárske dôsledky stavovských povstaní, ochromenie obchodu zapríčinené vpádom Turkov do Európy a zmenou smeru hlavného ťahu obchodu, ako aj znášanie podstatného bremena protitureckých vojen, priviedli Košice začiatkom 18. storočia na pokraj úpadku. Hospodárska vyčerpanosť mesta mala neblahé dôsledky aj na jeho právne postavenie. Ústupom tureckého nebezpečenstva stratili Košice svoje druhé miesto po Budíne. Absolutistická monarchia obrátila svoju pozornosť na mesta v svojej blízkosti (Bratislava, Pest). Koncom 18. storočia sa

---

30 Spracované podľa: SZÁVA István, VÁMOS Magda: *Így élt II. Rákóczi Ferenc*, Bratislava: Madách, 1976.

mení bývalé európske obchodné stredisko na sídlo periférnej provincie, ktoré si postupne usporiadalo svoje hospodárske pomery už len príjmami poľnohospodárstva.

Počas 17. – 18. storočia v období reformačného a protireformačného hnutia a protihabsburgských povstaní pod vedením Františka Rákócziho sa vo vlastníctve kostola viackrát vystriedali katolíci i protestanti. Obišlo to síce bez zničenia vnútorného zariadenia, ale aj bez pravidelnej údržby. Dôsledkom toho sa počas celého 18. storočia opravovali a skrášľovali rôzne časti chrámu. V roku 1749 dostáva kostol novú šindľovú strechu, v roku 1757 osadili dvoje hodiny na severnej veži a v roku 1762 opravili organ. Po ďalšom požiari mesta v roku 1775 dostáva severná veža známú barokovú medenú prilbicu pozlátenými ornamentami a s ochodzou. Od roku 1804 sa kostol stáva „*de iure*“ katedrálou, pretože pápež Pius VII. na návrh cisára Františka zakladá košické biskupstvo. Pod biskupstvo patrili abaújska, šarišská a zemplínska župa. Stalo sa tak 5. augusta a Košice už nepatrili pod biskupov z Jágera (Eger). V Dóme sv. Alžbety bol uvedený do biskupského stavu niekdajší jágerský prepošt András Szabó. V Košiciach vznikol aj Biskupský palác.

Košice v stredoveku bohaté a mocné, vstúpili do 19. storočia ako malé vidiecke mesto, v ktorom žilo okolo 6000 stálych obyvateľov. Podľa počtu obyvateľov zaujímali medzi uhorskými mestami šesťnástu až osemnástu miesto. A predsa opäť znamenali Košice viac než hovoria čísla.

Presvedčiví bol vývoj hospodárstva a prudko sa rozvíjal spoločenský život. Jeho aktivizáciu charakterizovala verejná zbierka na stavbu všeobecnej nemocnice (od roku 1812), potom založenie spoločenského kasína (1828), neskôr vznik ženského dobročinného spolku (ktorý v r. 1839 – 1940 zriadil prvú materskú školu v meste) a telocvičného ústavu (so školou šermu a plávania, 1845). Aj slávne bály šľachty a mešťanov, zábavy pospolitého ľudu, tiež rozličné umelecké akadémie, a stále bohatšie kníhkupecké pulty, návštevy mestských a vzdialenejších kúpeľov, prechádzky po nových promenádach peši aj koňmo, zábavné i poučné atrakcie, to všetko a ešte mnoho iných podujatí strhávalo mestskú pospolitosť do víru nového života a vyvádzalo ju z feudálnej uzavretosti. Rešpektujúc územný a stavebný rozvoj mesta rozhodla sa v roku 1860 mestská vrchnosť včleniť všetky predmestia do mestského organizmu. K štyrom „kvartálom“ (štvrťam) starého mesta pribudli

d'alsie štyri, a to Františkovo mesto na severozápade, Jozefovo mesto (neskoršie aj s Táborom) na juhozápade, Alžbetino mesto na juhu a Nové mesto na východe.

Mesto bolo prirodzene viacjazyčné. Nemci udržiavali kontinuitu vývoja vlastne už od čias jeho založenia, ale po rakúsko – maďarskom vyrovnaní v roku 1867 sa svojej hegemonie vzdali. Maďari, ktorých spočiatku reprezentovala prevažne šľachta, pripravovali sa na prevzatie moci, a v šesťdesiatych rokoch svoj cieľ aj dosiahli. Viacjazyčnosť mesta bola do roku 1848 prirodzeným prejavom jeho sociálnej skladby bez toho, žeby jazyk sám o sebe niekoho uprednostňoval alebo ponížoval.

Prelom 19. a 20. storočia priniesol nové architektonické podnety, ktoré pod vplyvom Budapešti strácali regionálnu osobitosť. Stále viac sa Košice podobali ostatným európskym mestám napriek rozličným zvratom a otrasom vyrástli v moderné, živo pulzujúce mesto. Kostol a farnosti žili z odkazov po bohatých veriacich, zo zbožných základín i iných príjmov. Patronát nad kostolom vykonávalo mesto Košice. Keď sa v roku 1804 v Košiciach zriadilo biskupstvo, dóm sv. Alžbety sa stal biskupskou katedrálou.

V 19. storočí mal Dóm za sebou niekoľko prírodných pohrôm. V roku 1834 ju veľmi ťažko poškodilo zemetrasenie a v roku 1835 sa Hornád natoľko rozvodnil, že zaplavil aj kostol. Voda, ktorá zaplavila hrobky, sa tlačila hore, roztrhala dlažby a začala podmývať základy a piliere kostola.

V roku 1852 sa stal biskupom Ignác Fábry, ktorý inicioval celkovú obnovu kostola. Pre tento účel založil roku 1857 spolok kostola sv. Alžbety, ktorého členovia prispievali na potrebné práce.

Stalo sa, že veterná víchrica roku 1875 úplne rozkolísala múry kostola. Keď povolili piliere ktoré absorbujú tlak klenby, rozhodlo sa pre generálnu rekonštrukciu kostola. V rokoch 1857 – 1863 bol Dóm opravovaný a v rokoch 1877 – 1896 reštaurovaný pod patronátom uhorskej vlády, a vtedy sa v ňom nekonali bohoslužby. Biskup využíval na pontifikálne bohoslužby seminárny kostol, čiže ten, ktorý v rokoch 1649 – 1671 používal jágerský biskup a Jágerská kapitula.

Oprava bola vykonaná neodborne a porušila klenbovú konštrukciu. Počas reštaurovania v puristickom duchu bola trojloďová stavba kvôli zabezpečeniu statiky prestavaná na päťloďovú. Celé vnútro chrámu bolo doslova vymenené, pôvodné

zostalo len presbytérium, obvodové múry a veže.

Ideový program vypracoval reštaurátor viedenského dómu sv. Štefana Franz Schmidt, stavebný projekt vypracoval profesor budapeštianskej techniky Imrich Steindl. Stavbyvedúcom bol najprv architekt J. Weber a v roku 1880 ho vystriedal Fr. V. Fröhde. Kameň na stavbu vozili zo Spišských Vlachoch. Prvú opravili svätyňu, potom južnú predsieň s kráľovskou emporou. Južnú predsieň strhli a postavili nanovo, pričom priečelie skrášlili pod oknom kružbovou balustrádou s výplňami. Okná v susedných kaplnkách dostali nové kružby. Oprava vnútra sa začala v roku 1882 tým, že začali podmurovať základné murivo a vzájomne ho spájať stenami. Vtedy objavili pôdorys starého kostola z 13. storočia a našli aj staré náhrobky, ktoré neskôr zamurovali do ochodze Urbanovej veže. V januári 1884 praskol hlavný pilier v severnej arkáde strednej lode. Arkáda bola podchytená vybudovaným múrom.³¹

„Steindl vtedy zistil, že arkádové piliere nie sú v jednej línii s vonkajšími operákmi a že členenie interiéru nezodpovedá členeniu operákov zvonku. Pretože stavebný vývoj katedrály nepoznal, pokladal jej pôdorys za nesprávny. Preto sa rozhodol doterajší pôdorys a členenie interiéru, ktoré katedrálu tak preslávili, odstrániť. Klenbu v bočných priestoroch dal zbúrať, vnútorné piliere postaviť do jedného radu s vonkajšími, pôdorys rozdeliť do pravidelných obdĺžnikových polí. Tak zničil jedinečný, neskorogotický, centrálné chápaný a výškove rozdielny priestor.“³²

Touto rozporuplnou metódou reštaurovania Košice síce mali naďalej pekný kostol, ale starobylý Dóm už prestal jestvovať. Jágerský arcibiskup Jozef Samassa 6. septembra v roku 1896 po ukončení oprav katedrálu vysvätil – bolo to súčasťou veľkolepých osláv milénia príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny.

---

31 Spracované podľa:

MARKUŠOVÁ, Kristina: *Dóm Sv. Alžbety*, Košice: Historická spoločnosť I. Henszlmanna, 1998, str. 5 – 6.

32 CIDLINSKÁ, Libuše: *Košický dóm, národná kultúrna pamiatka*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, str. 20.

4.9 20. storočie v histórii Dómu svätej Alžbety

Celkový obraz dejín Košíc dotvárajú následne po novoobnovenom stavebnom a hospodárskom vzraste, udalosti 20. storočia – prvá svetová vojna, vznik nového štátu: I. ČSR, pričlenenie mesta k Maďarsku po Viedenskej arbitráži v roku 1938 a udalosti druhej svetovej vojny s oslobodením Košíc sovietskou armádou. V nasledujúcom – socialistickom – období v víre všetkých pozitívnych i negatívnych zmien sa Košice postupne stávali mestom, na ktorého vývoj nadviazala doba súčasná.

Od poslednej obnovy alebo prestavby sa na Dóme nevykonávali žiadne zásadné obnovovacie či udržovacie práce – až do roku 1984, kedy sa už urýchlená potreba reštaurovania stala zrejmom. Fyzické práce sa zahájili opravou strechy hlavnej a priečnej lode. Drevený krov z konca 19. storočia bol v dobrom stave, ale keramickú farebne glazovanú škridlu bolo potrebné vymeniť v plnom rozsahu. Pri jej kladení sa zachovala vzorka strechy z poslednej obnovy. Súčasťou strechy je aj vežička na krížení hlavnej a priečnej lode – tzv. sanktusník, ktorý pochádza tiež z 19. storočia. Je to drevená vežová konštrukcia, opláštená medeným plechom. Jemne spracované klampiarske dekorácie vežičky boli poškodené, deformované, mnohé chýbali celkom. Na tejto vežičke bolo treba doplniť 264 kusov klampiarskych dekorácií.

Po obnove strechy sa v rokoch 1985 – 1992 reštaurovala svätyňa a sakristia. Na svätyni bola potrebná výmena kameňov oporných pilierov, na ktoré použili v minulom storočí nekvalitný pieskovec. Stredoveké murivo s oknami, ktoré medzi piliermi, bolo v pomerne dobrom stave, vyžadovalo si len menšie opravy. Jednotlivé vrstvy kameňa pilierov sa rekonštruovali z kvalitného pieskovca podľa storočnej projektovej dokumentácie vo fondoch Archívu mesta Košice. Chrliče vody na korunnej rímse svätyne boli modelované podľa pôvodných gotických chrličov Dómu, ktoré v 19. storočí z kostola odstránili a dostali sa do rôznych zbierok Východoslovenského múzea v Košiciach, Zemplínskeho múzea v Michalovciach atď.

Zároveň s fasádou svätyne sa reštaurovalo aj jej vnútro: pri reštaurovaní stien sa objavili pod omietkou 19. storočia zvyšky stredovekého konsekračného kríža, reštaurovaný kríž vidieť vľavo na stene nižšie za oltárom. Pri čistení náterov na rebrách a pilieroch reštaurátori našli zvyšky aj stredovekej výmalby vnútra – malú rekonštrukciu stredovekej farebnosti urobili na kúsku oporného piliera s konzolou a baldachýnom za oltárom, aby pri celkovom pohľade do svätyne tento farebný prvok nepôsobil rušivo.

Po reštaurovaní svätyne sa obnovila celá južná fasáda: jej kamenný povrch bolo potrebné miestami obnoviť, väčšinou sa však len čistil a konzervoval. Severnú vežu reštaurovali v rokoch 1995 – 1997. Vymenili plechovú medenú krytinu barokovej kupoly, ale pozlátené klampiarske ozdoby sa po spravení dostali sa späť na pôvodné miesto. Na viacerých úrovniach zabezpečili kamenné murivo veže z oceľových tiahlí, reštaurovali vonkajší i vnútorný povrch kamenného muriva a obnovili vežové hodiny.³³

---

33 Spracované podľa:

MARKUŠOVÁ, Kristína: *Dóm Sv. Alžbety*, Košice: Historická spoločnosť I. Henszlmanna, 1998, str. 6.

Na záver tejto kapitoly by som citovala slová známeho odborníka košického Dómu, Dr. Vojtecha Wicka (1873 – 1955): „*Dóm svätej Alžbety je klasickým výrazom vznešeného duchovného života stredoveku, ktorý sa v gotike snažil spojiť nebo so zemou a tým poskytoval estetickému ponímaniu a hlbšiemu umeleckému nazeraniu ušľachtilý podnet na vytvorenie najkrásnejších majstrovských diel v maliarstve i v plastike.*“³⁴

Ludwig Rohbock: Dóm sv. Alžbety a kaplnka sv. Michala, oceľorytina

---

34 WICK, Vojtech: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*, Košice: Tlačiareň sv. Alžbety, 1936, str. 207.

5 Ikony Alžbetínskeho cyklu

Od počiatku kresťanstva je dôležitou súčasťou vybavenia chrámu oltár. Pod vplyvom rozrastajúceho sa kultu mučeníkov najmä rozšírením cirkevného zvyku pochovávať pod oltár ostatky svätcov, vyvinul sa čoskoro nový typ oltára pripomínajúci truhlu. Keď v 11. storočí začali vykonávať omšu, smerom na východ, diakon stál už nie za oltárom, ale pred ním. To malo za následok, že strohý tvár obetného stola nahrádza čoraz častejšie tzv. retroretabulum.

Z neho sa vyvinuli oltárne nadstavce – retabula, neskôr nazývané oltármi. Z románskeho obdobia gotika prevzala pre retabulum tvar obrazovej tabule, kde boli zoskupené jednotlivé výjavy, maľované alebo plastické, v spoločnom ráme. Postupom času sa vyvinuli tri hlavné typy: tabuľové retabulum, retabulum architektonický a retabulum s krídlami – krídlový oltár. „*Tieto gotické krídlové oltáre sú neobyčajne pôsobivým spojením sôch, reliéfov a dekoratívnej rezby v skriňovom nábytku, do jednotného harmonického umeleckého celku.*“³⁵

Jadro oltára košického Dómu tvorí archa s tromi plastikami nadživotnej veľkosti. Uprostred archy stojí Panna Mária s Ježiškom a žezlom, po jej bokoch Alžbeta, Zachariášova manželka a svätá Alžbeta, patrónka katedrály. Na štyroch pohyblivých krídlach so 48 obrazmi od neznámych maliarov sa nachádzajú tri cykli námetov: zo života svätej Alžbety, pašiové výjavy zo života Krista a mariánsky, tzv. adventný cyklus. Je to jediný stredoveký oltár v Európe s tromi obmenami polôh krídiel, na ktorých sa zachoval najväčší počet gotických tabuľových malieb.

³⁵ CIDLINSKÁ, Libuše: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, Bratislava: Tatran, 1989, str. 5, foto str. 16.

Alžbetino narodenie

Svätá Alžbeta Uhorská – Durínska bola dcérou maďarského kráľa Andreja II. a jeho manželky Gertrúdy, pochádzajúcej z Bavorska. Jej miesto narodenia nie je historicky doložené, narodila sa v roku 1207 pravdepodobne v Sárospataku, vo východnom Uhorsku, alebo v Bratislave.

Túto skutočnosť znázornil maliar na mnohofigurálnom obraze a vyjadril ju živými farbami. Matka je vážna, láskou sa pozerá na dieťa a zopnutými rukami vzdáva vďaku. Pri lôžku sa zišli kráľ a dvorania. Dvorná dáma v popredí obrazu dvíha novorodeniatko zavinuté do bielych šatiek, zabalené zlatou pláštenkou a ukazuje otcovi.

Šľachtici kráľovského dvora s aristokratickou distingvovanosťou berú na vedomie príchod dcéry a úctivo stoja okolo kráľovnej. Z obrazu môžeme vycítiť, že privítanie novorodenca zo strany kráľa ani zo strany šľachticov je dôstojné, ale nie vrúcne – zrejme by boli šťastnejší, keby to bol syn s dôvodu zachovania rodu.

Na počesť udalosti sú odetí do honosných plášťov, čo dodáva obrazu lesk a svetskú nádheru. Maliar nezabudol ani na babicu, ktorá pomáhala na svet malej Alžbete. Sedí v kúte pri posteli v ľavej časti obrazu. Obraz je ladený do zlatohnedých farieb, lôžko je zakryté detailne vypracovanou látkou.³⁶

³⁶ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 72.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 46 – 47.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 47.

Alžbetine zásnuby s Ľudovítom

V poradí druhá tabuľa s výjavmi zo života Alžbety je obraz znázorňujúci jej zásnuby s Ľudovítom IV., kniežaťom Durínska, synom Hermana II. Princeznú ako štvorročnú priviedli na hrad Wartburg, totiž v tomto čase bolo zvykom budúcu manželku vychovať v sídle snúbencovej rodiny. Dôvody, ktoré k tomu viedli boli politické a hospodárske.

Dej sa odohráva na nádvorí, v strede kompozície stojí postava Alžbety s korunkou na hlave, odetá v brokáte. Postava Alžbety, napriek jej veku, v proporciách nie je detská, ale zmenšená postava dospelaj ženy.

Podanie ruky Alžbety a budúceho svokra Hermana II. symbolizuje jednak akt privítania, ako aj potvrdenie prísľubu na budúce manželstvo nedospelých detí. V ľavej časti obrazu, za Alžbetou stojí Walter de Vargila, Alžbetin poručník, ktorému bola Alžbeta zverená do opateri kráľom Andrejom II. Oblečenie Waltera de Vargilu je výnimočne prepychovo zdobené. Maliar aj týmto spôsobom zdôraznil dôležitosť jeho osoby v živote Alžbety.

Ľudovít – stojaci po pravici svojho otca – má pri privítaní Alžbety jedenásť rokov. Ruky má prichystané na podanie, čo svedčí o prijatí malej princeznej. Ako z histórie viem, ich manželstvo bolo vydarené a šťastné.³⁷

³⁷ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 74.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 47.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 47.

Alžbetino videnie

Maľba sa nachádza v interiéri hradnej kaplnky, dej sa odohráva počas omše. V ľavej časti obrazu stojí kňaz, rehoľník Konrád, Alžbetin spovedník v omšovom rúchu. V pravici má hostiu a v ľavej ruke drží kalich. Sústreďuje sa na skutok premenenia a pozdvihovania.

Alžbeta kľáči na podlahe v pravej časti obrazu s rukami zopnutými k modlitbe, jej pohľad smeruje hore. Podľa legendy sa pozerá na zjavenie Ježiša, Panny Márie a sv. Jána v sprievode štyroch anjelov. Tento motív je prejavom mystických podnetov doby a vznášajúci sa modrý oblak symbolom hudby nadzemských

sfér. Zjavenie je zobrazené v hornej časti a postavy sú vyhotovené len do pol pásu.

Za Alžbetou na kľáčadle je postava dvornej dámy Gúdy, Alžbetinej pomocníčky a vernej priateľky, ktorá po dlhých rokoch sprevádzala Alžbetu aj potom, čo Alžbetu po smrti jej manžela vyhнали z Wartburgu.

V miestnosti ležia chorý a bezvládný. Malý miništrant v pozadí ľavej časti obrazu je svedkom Alžbetinho videnia. Z obrazu vyžaruje meditatívna a tajomná atmosféra, z ktorej možno vytušiť, že existuje aj iná tvár nášho pozemského bytia.³⁸

³⁸ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 77.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 48.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 48.

Zázrak kríža a ruží

Na lôžku medzi rozosiatymi červenými a bielymi ružami sa objavil ukrižovaný Kristus. Na obraze sa nachádzajú rodinní príslušníci Ludovíta IV. Alžbeta stojí pred mužom, pozerá sa mu priamo do tváre. Manžel s prekvapením a úžasom padá na kolena. Medzi prvými pochopil pevnú vieru svojej manželky.

V pozadí obrazu sa nachádzajú tri postavy. V strede spoločnosti je Žofia, Alžbetina svokra, ktorej pohyb ruky pripomína vyznania viny – „mea culpa“. Napravo od nej je jej dcéra Agnesa, ktorej sklon hlavy a gesto ruky vypovedá súhlas s matkou.

Na ľavej strane Žofie je syn Herman Raspe, ktorého portrét sa vyskytuje na viacerých obrazoch tohto cyklu. Je ho ukazovák smeruje na kríž, ale výraz tváre má skôr pochybovačný resp. odmietavý charakter. V pravej časti obrazu je dvoran, ktorý odhrnul plachtu z ukrižovaného Krista.

Zázrak ruží sa vyskytuje v Alžbetinom živote viackrát. Najčastejšia je obmena, v ktorej sa almužna – chlieb a koláče – v Alžbetinej zástere sa premenia na ruže vo chvíli, keď sa jej manžel pýta kam ide a čo nesie. Viaceré artefakty znázorňujú kňažnú s ružami, ktoré sa stali medzi inými jej typickým atribútom.³⁹

³⁹ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 78.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 48 – 49.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 48.

Zázrak slávnostného rúcha

Neuveriteľný legendárny príbeh sa odohráva na kráľovskom dvore počas hostiny. Durínsky kniežací dvor miloval prepych a mal dlhotrvajúci spor s cirkevnou vrchnosťou, najmä s mohučským arcibiskupom.

To nezodpovedalo Alžbetinmu zmýšľaniu a spôsobu života. Nepotrebuje pompézne oblečenie ani ako manželka kniežaťa Ľudovíta IV. Je skromná a jednoduchá. Alžbeta pamätá na slová bibliie: „*Vaša ozdoba nech nie je vonkajšia: účesy, zlaté šperky a drahé šaty, ale vnútorná, v skrytosti srdca: neporušiteľná ozdoba jemného a tichého ducha,*

to je vzácna pred Bohom“ (1 Pt3, 3 – 4). Preto podľa legendy prichádzala na sviatočnú hostinu skromne a jednoducho oblečená.

Nevyniká eleganciu vhodnou na hostinu na hrade Wartburg, čo vyvolávalo konflikty s kráľovským dvorom. Aby jej osobe nemohli nakoniec nič vytknúť, stal sa zázrak – tri okrídlené anjeli prikryli jej šaty zamatovým plášťom s bohatou zlatou výzdobou. Jej hlavu zdobí perlová čelenka s diadémom. Účes má upravený bielym závojom. Teraz už pred hosťami stojí kráľovsky oblečená mladá dáma. Za prestretým stolom panovník a honosne odetí dvorania zmlkli, ich gestá vyjadrujú prekvapenie.⁴⁰

⁴⁰ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 79.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 50.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 50.

Rozlúčka s manželom

Cisár Friedrich II. za pomoci nemeckých kniežat organizoval križiacku výpravu. Ohlásili ju na sneme v Cremona v roku 1226. Rozhodol sa na nej zúčastniť aj durínske knieža, vojvoda Ľudovít, zhromaždil križiakov Durínska, Kreuzburgu, Eisenachu a koncom jari roku 1227 sa vydal na šiestu križiacku výpravu.

V pozadí obrazu je silueta mesta, pravú stranu obrazu vyplňuje skupina vojakov idúcich do boja. Ich výzbroj je detailne vypracovaná. V ľavej časti obrazu stojí Alžbeta v pozhnanom stave, berie mužovu ľavú ruku do svojich rúk. Vo svojej pravej ruke ukazuje

Ľudovít pečatný prsteň a vysvetľuje manželke, že správy od neho budú vždy spečatené týmto prsteňom.

Rozlúčka je bolestná. Tento obraz už zvestuje tragickú udalosť blízkej budúcnosti – Alžbeta sa stane vdovou v dvadsiatom roku života, jej dcéra Gertrúda sa narodí ako polosirota. Ľudovít neuzrel svätú zem. Zomrel ešte na Európskom kontinente. Nečakaná udalosť zmenila Alžbetinu životnú cestu. Tieto sú posledné udalosti jej života, o ktorých sú dostupné historické podklady. O jej duchovnom živote po nútenom odchode z Wartburgu sa dočítame len v spisoch kňaza Konráda, jej spovedníka.⁴¹

⁴¹ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 76.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 50 – 51.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 50.

Vyhnanie Alžbety z hradu Wartburg

Hrad Wartburg bol postavený okolo roku 1080 v Durínsku ako pevnosť s mohutnými hradbami a vysokou vežou. V 12. storočí ho prestavali ako obývatelný kniežací palác.

Maliar sa snažil o správnu perspektívu, o autentické zobrazenie scény. Použité materiály a farby sú vierohodné. Alžbeta na hrade Wartburg prežila najväčšiu časť svojho života. Po manželovej smrti nepriaznivé okolnosti panovníckeho dvora spôsobili, že ju vyhostili.

Kompozícia zobrazuje práve túto udalosť. Alžbeta odchádza hradnou bránou, cez

drevený most s dvomi dievčatami, staršou Žofiou, ktorú drží po ruke a malou Gertrúdou v jej náručí. Prvorodený syn Herman, ktorý dostal meno po starom otcovi a mal by byť po Ľudovítovej smrti nástupcom a dedičom kniežat'a v skupine odchádzajúcej Alžbety s deťmi nie je znázornený.

Švagor Herman Raspe s odznakom nástupcu na čele sa jednoznačným gestom rúk snaží zbaviť sa bratovej rodiny. Osoba ženy vedľa Hermana nie je jednoznačne určená. Buď je to Alžbetina svokra Žofia, alebo jej švagriná Agnesa. Okná hradu a otvory v hradnom múre sú plné zvedavých tvárí. Maliar výstižne prezentuje dôsledok silných rozporov v rodine.⁴²

⁴² Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 80.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 51.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 52.

Nevďačná žena

Maliar vierohodne predstavuje stredoveké mesto. Snažil sa hodnoverne ilustrovať námestie s dominantou kostola. Kostol v románskom štýle je detailne vypracovaný, zdobený portál s kružbovou výplňou a okná so sklom v olovených objímkach sú charakteristické pre tento sloh.

Šedé farby budov a kamenné dlažby sú v ostrom kontraste s čiernou mláskou v ľavej časti obrazu, do ktorej nevďačná žena v otrhaných šatách sotila Alžbetu. Je to dramatický okamih pre ňu. Na opačnej strane kaluže s nečinnosťou sledujú príhodu tri ženy. Pre ostatné postavy kompozície je charakteristické

nevšímavosť voči Alžbete. Muž vychádzajúci z kostola nevšímavo odchádza, vpravo z brány vychádzajúci šľachtic je zaujatý vlastným rozhovorom.

Podľa niektorých životopiscov sa epizóda odohrala na ulici v Eisenachu. Existujú aj názory, že trojica žien sú Alžbetine rodinné príslušníci – svokra Žofia, švagriná Agnesa a dvorná dáma Berta.

Postavy ako aj okolitý scenár maľby je vypracovaný rovnomernou detailnosťou. Tento obraz je pokladaný za jednu z významných umeleckých diel maliarstva na sklonku 15. storočia.⁴³

⁴³ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 86.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 52.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 52.

Alžbeta kúpe chorého

Interiér diania obrazu nie je s istotou známe. Je takmer totožný s interiérom hradnej kaplnky v ktorej mala Alžbeta videnie, je však možné, že sa scéna odohráva v lazarete, ktorý Alžbeta založila ešte pred odchodom z Wartburgu. Obraz presvedčivo zobrazuje predmety v miestnosti, napr. kovaný lampáš visiaci v strede nad scénou, drevené postele, drevená kaďa s kovovými obručami.

Na ošetrovanie čakajúci invalidi, polobosí úbožiaci s onucami, na bielych poduškách ležiaci chorý a pomocnica obklopujú Alžbetu. Jej oblečenie je veľmi jednoduché, tmavomodrý plášť bez výzdoby dopĺňa biela šatka na hlave.

Alžbeta kúpe malomocného, bez odporu sa k nemu skláňa. Ako z obrazu vidíme, nečaká žiadne uznanie, zrieka sa pozornosti okolia. Charitatívna činnosť neoddeliteľne patrila k Alžbetinej osobnosti. Maliar umelecky dokumentuje túto dimenziu jej života. Tabuľová maľba ma nesmiernu hodnotu, je to výsledok podrobnej práce a nevšedného umeleckého cítenia.⁴⁴

⁴⁴ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 84.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 53.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 53.

Alžbeta strihá vlasy chorého

Relikviár vytvorený pre ostatky svätice t. č. uchovávaný v sakristii kostola sv. Alžbety v Marburgu, má medzi reliefnými dekoračnými obrazcami štyri výjavy venované jej charitatívnej činnosti. Košický oltár obmeňuje tieto motívy.

Maľba zobrazuje udalosť, ktorá sa odohrala ešte počas manželstva Alžbety a Ľudovíta. Jej Manžel je oblečený podobne, ako v scéne so zázrakom kríža.

V strede obrazu vidíme mladú ženu, ktorá strihá úbožiakovi vlasy. Jej pomocnica napravo chystá kúpeľ. Scéna sa odohráva v bráne nádvorja.

Na Alžbetinu službu z brány prizerá Alžbetin manžel, ktorému robí sprievod dvoran. Scéna, kde sa odohráva dej – záhrada so stromami a riedkym porastom trávy, vypracovanie tvárí a oblečenia je výnimočne krásne a detailne prepracované. Má to tendenciu idealizovať postavu Alžbety. Maliar dosiahol svoj umelecký vrchol v tomto obraze. Nepriamo poukazuje na nemennosť pravých hodnôt – na dobrotu a oddanosť Bohu.⁴⁵

⁴⁵ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 81 a 83.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 53.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 53.

Alžbetina smrť

Podľa niektorých historikov po vyhostení rodinou z hradu Wartburg vstupuje do tretieho radu sv. Františka v Marburgu. Obrady sľubov rehoľnice sa pravdepodobne konali na veľký piatok v roku 1230. Od tej chvíle sa venovala trpiacim ešte viac. Nemôžeme síce tvrdiť s istotou, že sa stala rehoľnicou, avšak je pravda, že od toho času ju vidíme zobrazenú len v šedomodrom habite. Jej život sa rýchlo minul, zomrela 17. novembra 1231.

Na obraze je zobrazené malé rehoľné spoločenstvo, na čele modliacich sa mníchov stojí jej spovedník, kňaz Konrád. Pred ním

sú kľačiaci Gúda a Izentrúda. Za posteľou je krdel' spievajúcich anjelov. Jeden z anjelov vkladá do rúk Alžbety sviečku.

V hornej časti obrazu je zjavenie s Bohom Otcom, Pannou Máriou a Jánom Evanjelistom. So žehnajúcim gestom sledujú jej usínanie. V skupine postáv zjavenia je pravdepodobne zobrazená aj Alžbetina matka Gertrúda a manžel Ľudovít.

Napriek smutnej udalosti v poloprázdnom interiéri nevládnú tmavé tóny, pri červenej, modrej a žltej prevláda striebro – šedá beloba. farby signalizujú jedinečnosť Alžbetinej osobnosti.⁴⁶

⁴⁶ Spracované podľa:

SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: *Oltár svätej Alžbety*, Košice: Pressprint, 1995, str. 86.

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 54.

Foto: VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 55.

Vyzdvihnutie Alžbetiných ostatkov

Alžbetu vyhlásil za svätú pápež Gregor IX v Perugii. Znamenalo to nielen uctievanie jej ostatkov na oltári ale aj postavenie kostola nad jej hrobom. Podľa historických záznamov sa v Marburgu so stavbou začalo roku 1236. Kostol dostavali v roku 1285 a posvätili ku cti jej mena. Bola to prvá čiste gotická stavba na tom území. Do neho priniesli ostatky svätice.

Vyzdvihnutie ostatkov Alžbety z hrobu sa dialo v Marburgu začiatkom mája roku 1236. Ako na obraze vidíme, mŕtve Alžbetino telo v šedomodrom habite s bielou rúškou na hlave pochovali do tumbi z červeného mramoru. Maliar sa snažil

prikrášiť realitu exhumácie tým, že telo svätice bolo neporušené. O smrti svedčia len zložené ruky a klesnutá hlava. Cirkevní hodnostári vyzdvihujú pozostatky – piati biskupi a dvaja rehoľní otcovia.

Úkon sleduje cisár Friedrich druhý na ľavej strane obrazu s korunou na hlave. Napravo od neho stojí staršia žena, pravdepodobne svokra Žofia. Za ním s nepokrytou hlavou je švagor Herman Raspe. Na pravej strane obrazu stojí mladí muž a dve mladé ženy. Ich osoby nie sú známe, ale môžu byť Alžbetine deti Herman, Žofia a Gertrúda. Relikviár, do ktorého telesné ostatky premiestnili je znázornený v hornej časti maľby.⁴⁷

⁴⁷ Spracované podľa:

VAŠKO, Imrich a kol.: *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000, str. 54, foto str. 55.

6 Záver

Zvolená tematika je obsahovo veľmi rozsiahla. Práca ponúkne čitateľovi v štruktúrovanej forme dobové pozadie symboliky, kresťanstva, gotiky a v podrobnejšej forme sa venuje samotnej katedrále – jej architektúry, procesu stavby, dobového diania, rôznych politických a náboženských konfliktov. Dôležité je spomenúť, že vďaka rozsiahlym prestavbám a nevyhnutným rekonštrukciám, pričom niektoré rekonštrukčné práce sa nepovažujú za najadekvátnejšie, spoznať do detailu košickú katedrálu vo svojej pôvodnej podobe už dnes prakticky nie je možné.

Sakrálna architektúra je jedným z tých umeleckých prejavov, ktorými sa odráža kultúra spoločnosti, jej technická vyspelosť a kde umelecká tvorivosť človeka dokáže tlmočiť, sprostredkovať a symbolizovať veci neviditeľné. Tento typ umelekej tvorby je svojou povahou zameraná na nekonečnú krásu Božiu, ktorá má nájsť určitým spôsobom svoje zvýraznenie v ľudských dielach.

Gotickú katedrálu môžeme považovať za komplexné umelecké dielo, ktoré spája významné prvky architektúry, sochárstva a maliarstva do monumentálneho celku. Jeho poslaním je povznášanie mysle, dvíhanie duší do najvyšších estetických a spirituálnych sfér.

Počas hľadania literatúry som narazila na zaujímavý problém. K obdobiu od 17. storočia, čiže k obdobiu protihabsburských povstaní je pomerne málo komplexne spracovaných odborných prác v porovnaní s predošlým historickým obdobím.

Vzhľadom na rozsiahlosť tematiky bola pri vypracovaní diplomovej práce náročnou úlohou držať sa plánovaných cieľov a rozsahu, a formovať prácu do kompaktnej podoby.

7 Použitá literatúra

- ALLOISIO, Mária. *Svätá Alžbeta Uhorská*. Trnava: Dobrá kniha. 1995. 107s. ISBN 80-7141-047-0.
- CIDLÍNSKA, Libuše. *Gotické krídlové oltáre na slovensku*. Bratislava: Tatran, 1989. 228s. ISBN 80-222-0029-8.
- CIDLÍNSKA, Libuše. *Košický dóm: národná kultúrna pamiatka*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975. 233s.
- GÉZE, Ernest. *Princezná chudobných*. Bratislava: Lúč. 1999. 132s. ISBN 80-7114-252-2
- HALAGA, R. Ondrej. *Košický dóm*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975.
- HANUS, Ladislav. *Kostol ako symbol*. 1. vyd. Bratislava: Lúč, 1995. 384s. ISBN 80-7114-141-0.
- KOCH, Wilfried. *Építészeti stílusok*. Budapest: Helikon. 2005. 528s. ISBN 963 208 9499.
- MARKUŠOVÁ, Kristína. *Dóm Sv. Alžbety*. Košice: Historická spoločnosť I. Henszlmanna. 1998. 32s. ISBN 80-967800-0-1.
- ONDRUŠ, Rajmund. *Blízki Bohu i ľudom: Životopisy svätých*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1991. 99s.
- SPOLOČNÍKOVÁ, Mária. *Oltár svätej Alžbety*. Košice: Pressprint, 1995. 119s. ISBN 13 978-80-967412-0-5.
- SZÁVA, István; VAMOS Magda. *Így élt II. Rákóczi Ferenc*. Bratislava: Madách. 1976. 251s. ISBN 963 11 0655 1.
- ULLMANN, Ernst. *Svět gotické katedrály*. Praha: Vyšehrad, 1. vyd. 1987.
- VAŠKO, Imrich a kol. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Sása, 2000. 145s. ISBN 80-967096-4-X.
- WICK, Vojtech. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Tlačiareň Sv. Alžbety, 1936. 437s.
- WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko kö és könyvnyomdai műintézet, 1941. 446s.